

Вечар паэзіі Надзеі Артымовіч

Вялікай нечаканасцю для знаўцаў і аматараў паэзіі быў літаратурны вечар Надзеі Артымовіч, які адбыўся 8 сінегня 1976 г. у варшаўскім клюбe БГКТ. І ня толькі таму, што гэта быў першы аўтарскі вечар паэтэс, а ў першую чаргу дзякуючы новым, арыгінальным творчым якасцям, якія прадэмантравала Надзея Артымовіч.

Сярод іх асаблівай увагі заслужоўваюць ня вымушаныя пагоняй за модай сучасная форма і стыль паэтычных твораў, а таксама нячаста сустраканы на нашым літаратурным палетку іх глыбокі філязофскі зъмест. Паэзія Надзеі Артымовіч — гэта перш за ўсё шматгранны съвет яе ўнутраных перажываньняў і роздумаў, так характэрных і тыповых для сучаснай індустрыяльнай эпохі. У такім пляне творчасць паэтэс ў ніякай меры не грашыць суб'ектыўнасцю: яна ўніверсальная, паколькі адлюстроўвае ўнутраны съвет заблытах у вялікіх гарадох выхадцаў ня толькі зь Беластоцкага краю.

Няма ў паэзіі Надзеі Артымовіч імкнення да актыўнага ўздзеяння на чытача, на авалоданье яго пачуцьцямі, думкамі. Съведчыць аб гэтым эмацыянальная ўстрыманасць і адсутнасць назойлівых кропак над “і” ў галіне зъместу. Ніякі верш паэтэс ня ёсьць гатовым прадуктам, які прызначаецца для беспасярэдняй і лёгкой кансумпцыі. Тым ня менш, а можа, якраз таму ўспрымаюцца яны з зацікаўленнем, выклікаюць уражанье інтэлектуальнай ненасытнасці і вымушаюць чытача задумоўвацца. Гэтыя якасці ствараюць камунікацыйнасць твораў паэтэс.

Адзін зь першых вершаў Надзеі Артымовіч пад загалоўкам “Думка” быў надрукаваны на ніваўскай “Літаратурнай старонцы” ў 1970 годзе. Наступныя гады прынесылі на яе творчым шляху далейшыя здабыткі. Не зъмяніўся толькі асноўны напрамак яе творчасці, якім пасыльдоўна была паэзія роздуму.

Друкуецца паводле: Ніва. 1977. 9 студзеня.

Габілітацыя др. Э. Смулковай

“Пытаныні націску ў беларускай мове” — такая тэма габілітацыйнай дысэртациі др. Эльжбеты Смулковай, пасыпховая абарона якой адбылася ў каstryчніку 1976 г. у Варшаўскім унівэрсытэце. Дысэртация ёсьць вынікам шматгадовых дасыледаваньняў, якія праводзіліся Э. Смулковай на тэрыторыі Беларускай ССР і Беласточчыны, і абапіраецца на аналіз дыялектнага матэрыялу ў супастаўленні зь беларускай літаратурнай мовай. Яна атрымала высокую ацэнку вядомых польскіх славістаў — праф. А. Абрамскай-Яблонскай з Варшаўскага ўніверсытэту, праф. В. Курашкевіча з Познаньскага ўніверсытэту, праф. З. Тапалінскай з Польскай акадэміі навук і дацэнта Варшаўскага ўніверсытэту др. А. Барташэвіча.

Навуковае дасягненне др. Э. Смулковай — першае ў гісторыі польскай беларусістыкі. Яно ёсьць съведчаньнем разъвіцьця гэтай маладой навуковай дысцыпліны, а таксама росту творчага патэнцыялу Э. Смулковай — навуковага работніка катэдры беларускай філялёгіі Варшаўскага ўніверсытэту ад першага году яе існаванья.

Аб гэтым пераканаўча съведчыць вынікі дыдактычнай і навукова-дасыледчай працы др. Э. Смулковай. Яна аўтар двухтомнай манаграфіі, прысьвечанай вывучэнню сельскагаспадарчай лексыкі ў гаворках Беласточчыны, а таксама звыш трыццаці артыкулаў і расправаў, якія датычыць разнастайных пытаньняў беларускай лінгвістыкі. Сярод іх пачэснае месца займаюць праblemsы вывучэння гаворак беларускамоўных абшараў Беласточчыны.

Цікава падкрэсліць, што мовазнаўчыя працы Эльжбеты Смулковай друкаваліся ня толькі ў польскіх акадэмічных зборніках і спэцыялізаваных часопісах, але спаткаліся таксама з зацікаўленнем выдавецтваў Беларусі, Масквы, Чэхаславакіі і нават амэрыканскага ўніверсытэту Мічыган. Чытачоў “Нівы”, несумненна, зацікавіць і тоё, што др. Э. Смулкова — навуковы сакратар мовазнаўчай камісіі Беластоцкага навуковага таварыства і сябар яго праўлення.

Друкунца паводле: Ніва. 1977. 16 студзеня.

Вывучающа літаратурныя сувязі

Дасьледаванье беларускай літаратуры і ў прыватнасці польска–беларускіх літаратурных сувязяў — адзін з напрамкаў работы Працоўні ўсходнеславянскіх літаратур, якая дзеяйнічае ў рамках Закладу славяназнаўства Польскай акадэміі навук пад кірауніцтвам дацэнта др. габ. Васіля Белаказовіча. Гэта другая, пасля Варшаўскага ўніверсітэту, акадэмічная ўстанова ў Польшчы, якая займаецца вывучэннем спамянутых пытанняў.

У шматбаковай беларусіцкай дзеянасці пракоўні на ўвагу заслугоўвае падрыхтоўка доктарскіх дысэртацыяў, прысьвечаных вывучэнню польска–беларусіх літаратурных сувязяў. Ужо закончана дысэртацыя Ул. Стохеля “Міцкевіч, Пушкін і Шаўчэнка ў беларускай літаратуры 1863—1917 г.”. Чарговыя трэйныя распрацоўваюцца Ул. Манаҳам — “Беларускі фальклёр у творчасці Міцкевіча, Сыракомлі і Ажэшкі”, Ул. Вільчынскім — “Сыракомля і ўсходнеславянская літаратуры” і Вацлавам Шаршуновічам — “Погляды К.А. Яворскага на ўсходнеславянскую літаратуру”. Усе яны працуюць пад навуковым кірауніцтвам дацэнта В. Белаказовіча.

Важнейшыя аспекты доктарскіх дысэртацыяў, а таксама іншыя тэмы, якія датычаць літаратурнага ўзаемадзеяння і супрацоўніцтва, абмяркоўваюцца на арганізуемых пракоўніяй навуковых сесіях, у якіх удзельнічаюць спэцыялісты–літаратуразнаўцы з розных акадэмічных установаў Польшчы. На гэтых сесіях былі прадстаўленыя і спамянутыя дасьледаванын Ул. Стохеля, Ул. Манаҳа і Ул. Вільчынскага, а таксама праца В. Рудчыка “Польска–беларуское літаратурное супрацоўніцтво першай паловы XIX стагоддзя”.

Найбольш цікавыя дасьледаваныні, якія праводзяцца ў рамках дзеянасці Працоўні ўсходнеславянскіх літаратур, друкуюцца ў яе гадавіку *“Studia polono–slavica–orientalia. Acta litteraria”*. Прыемна заўважыць, што на яго старонках значнае месца займаюць пытаньні беларускай літаратуры і яе міжнародных контактаў. Так, напрыклад, у першым выпуску “Студыяў” (1974 г.) зъмешчаны дасьледаванын Ул. Манаҳа “Беларускі фальклёр у лірыцы Сыракомлі”, Ул. Вільчынскага “«Паштальён» Сыракомлі ўва ўсходнеславянскіх перакладах” і Ул. Стохеля — “Польская, расейская і украінская літаратура на старонках «Нашай Нівы””.

Другі том “Студыяў” (1975 г.) зъмешчвае распрацоўку Зофіі Скібінскай–Харылы аб перакладах Міцкевічавага “Пана Тадзюша” на беларускую мову, а таксама дасьледаваныне Сакрата Яновіча аб перакладах беларускай літаратуры ў пасъляваенны пэрыяд. Дзіве абшырныя тэмы прадстаўленыя ў леташнім выпуску гадавіка. Гэта працы Ул. Стохеля аб успрыняцца творчасці Міцкевіча, Пушкіна і Шаўчэнкі ў беларускай літаратуре 1863—1917 г. і Ул. Вільчынскага — “Сыракомля і ўсходнеславянская літаратуры”. Варта падкрэсліць, што гэтыя беларусіскія дасьледаваныні займаюць большую частку трэцяга выпуску “Студыяў”.

Важным напрамкам дзеянасці пракоўні ёсьць дакумэнтацийна–бібліографічныя дасьледаваныні, якія датычаць успрыняцца ўсходнеславянскіх літаратур у Польшчы і польска–ўсходнеславянскіх літаратурных контактаў. Як паказалі гэтыя дасьледаваныні, на старонках “Вядомосці літэрацкіх”¹ за ўсё міжваеннае дваццатігодзьдзе былі надрукаваны ўсяго... чатыры артыкулы, прысьвечаныя беларускай літаратуры. Гэта своеасаблівы паказчык, які дазваляе зразумець і ацаніць рост зацікаўленыні беларускай літаратурай у

¹ “Wiadomości Literackie” (“Літаратурныя навіны”) — грамадзка–культурны штотыднёвік, выдаваны ў Варшаве ў 1924—1939 г. Першапачаткова быў папулярнай літаратурнай газетай, але ў трэціх гадох зъмешчала на сваіх старонках таксама праблемныя артыкулы на грамадзка–палітычную тэматику. Рэпрэзэнтоўваў ліберальныя погляды. — А.П.

Польшчы, які адбыўся ў пасъляваенны перыяд.

Амбітныя пляны беларусіскай навукова–дасьледчай дзейнасці працоўні і ў бягучай пяцігодцы 1976—1980. Побач з далейшым разыўцьцём спамянутых напрамкаў яе працы пачнецца падрыхтоўка абшырнага манографічнага выдання “Гісторыі беларускай літаратуры”, апрацоўка якога будзе праводзіцца ў супрацоўніцтве з Акадэміяй навук БССР, а таксама навукоўцамі Варшаўскага і Ўроцлаўскага ўніверсytетаў. Будзе гэта першая ў Польшчы грунтоўная праца, прысьвечаная беларускай літаратуры.

Друкуюцца паводле: Ніва. 1977. 22 мая.

Забытая ліра Веры Мурашкі

Постаць Веры Мурашкі доўгі час заставалася па—за ўвагай дасьледчыкаў—літаратуразнаўцаў. На гэта мелася некалькі прычын, зь якіх, бадай, найважнейшай была невялікая колькасць яе вершаў, якія час ад часу зьяўляліся ў заходнебеларускім друку міжваеннай пары. Невядомы быў таксама іх аўтар, які падпісваўся літаратурнымі псэўданімамі Вера Мурашка, В. Мурашка і Беларуская Мурашка.

Расшыфроўка аўтарскага псэўданіму прыйшла нечакана, калі ў часе архіўных досьледаў над беластоцкім “Працэсам 45” (1923 г.) выявілася, што пад гэтай літаратурнай мянушкай выступала Вера Маслоўская — адзін зь вядучых дзяячоў процібуржуазнага руху на Беласточыне ў 1921—1922 г., галоўны абвінавачаны ўва ўпамянутым працэсе, імя якой адбілася шырокая ў тагачаснай беларускай і польскай прэсе. Ня менш нечаканай і хвалючай была сустрэча з прахываючай у Супрасль, сёняня ўжо звыш 80—гадовай, але бадзёрай і поўнай аптымізму гэтай жанчынай. У выніку быў атрыманы ня толькі цікавы біографічны матэрыял, але і... тоўсты сыштак вершаў, якія паўвеку клапатліва перахоўваліся іх аўтарам.

Вера Мурашка (дзяячае прозывішча — Матэйчук) нарадзілася 24 сакавіка 1896 г. у Супрасль ў малазямельнай сялянскай сям'і. Тут атрымала пачатковую асьвету, пасля чаго працавала на тэкстыльнай фабрыцы Цытрана. Вызначылася як арганізатар забастоўкі работнікаў, за што была звольнена з працы. Цяжкае матэрыяльнае становішча не дазваляла на далейшую нармальнную вучобу. Былі, аднак, здольнасці і цяга да навукі. Вера вучылася дома і ў 1914 г. паспяхова здала экстэрнам выпускныя экзамэны ў вядомай Сьвіслацкай настаўніцкай сэмінары.

У 1917 г. Вера зноў у Сьвіслачы, гэтым разам на чатырохмесячных пэдагагічных курсах, якія працавалі пры новаарганізаванай беларускай настаўніцкай сэмінары. Закончыўшы іх, накіроўваецца ў вёску Грабавец Арлянскай гміны, дзе арганізуе беларускую народную школу, якой кіруе на працягу двух гадоў. У 1919 г. маладая настаўніца павышае свае кваліфікацыі на пэдагагічных курсах у Вільні, дзе ўключаецца ў рэвалюцыйны рух. У пачатку 1921 г. вяртаецца на Беласточыну і разам з Германам Шыманюком (пс. “Скамарох”) з Грабаўца¹ разгортае шырокая разгалінаваную падпольную дзейнасць, за што была арыштавана буржуазнымі ўладамі і ў маі 1923 г. прыгаворана да шасцігадовага турэмнага зняволеня.

Дзяякоўчы стараныням прадстаўніка савецкага Чырвонага крыжа ў Польшчы Стэфаніі Сэмпалоўскай² Вера вызываеца з турмы датэрмінова (1927 г.), пасля чаго як былы палітвязень доўгі час застаеца беспрацоўнай. Да любімай настаўніцкай прафесіі вяртаеца ў 1939 г. ужо ўва ўмовах савецкай улады. Працавала ў Калантаях Ваўкаўскага павету, Агароднічках каля Беластоку (1940—1946), Жаганю (1946—1951) і Супрасль. Ад 1958 г. — на пэнсіі.

¹ Шыманюк—Парыш—Паплаўскі Герман (псэўд. Скамарох) (1892 — ?) — да канца 1921 г. быў артыстам маскоўскага тэатру “Буфф”. Магчыма, агент АДПУ з 1921 г. У сінегні 1921 г. вярнуўся ў вёску Грабавец. Кіраўнік беларускага антыпольскага руху на Гарадзеншчыне. Узначальваў штаб Бельскага павету беларускіх партызанаў. Вясной 1922 г. разам з Я. Грыцюком арганізаваў атрад у 15—24 чалавек, які зьдзейсніў шэраг “бандыцкіх нападаў”. 6 траўня 1922 г. польская паліцыя разъбіла лягер атраду Г. Шыманюка, але сам ён здолеў уцячы. З сярэдзіны 1922 г. Г. Шыманюк у Літве, а з канца 1923 г. — у БССР. З 1926 г. — сябра КП(б)Б. Скончыў камуністычны ўніверсітэт Беларусі пры Цэнтральнай саўпартшколе ў Менску. З 1930 г. працаваў у Полацкім райгандлі. З 1933 г. — кіраўнік Магілёўскага заавэртрафаку. У 1937 г. арыштаваны органамі НКВД. Далейшы лёс невядомы. — *А.П.*

² Сэмпалоўская Стэфанія (1870—1944) — польская грамадзка-асьветная дзяячка, з 1919 г. прадстаўніца савецкага Таварыства Чырвонага крыжа ў Польшчы. — *А.П.*

Паэтычна творчасць Веры Мурашкі вырасла на глебе нацыянальна–вызваленчай барацьбы працоўных заходнебеларускіх зямель у пачатку дваццатых гадоў, удзельнікамі якой былі сяляне, рамеснікі і сельская інтэлігенцыя розных палітычных поглядаў і напрамкаў³.

Старонкі гераічнага народнага змагання, у якім актыўны ўдзел прымае сама паэтэса, былі вядучым матывам усяго ранняга перыяду яе творчасці. Варта заўважыць, што вершы гэтага часу зьяўляюцца ня толькі своеасаблівай дакумэнтацияй настройў і імкненій руху, але і важным інструментам яго прапаганды. На гэта паказвае іх высокая грамадзянская заангажаванасць, імкненіе ўзьдзеяньня на чытача, іх агітацыйная накіраванасць, што нярэдка перавышае мастацкія сродкі і формы вершаскладання.

Гэтым мэтам служаць вершы “Мужык”, у якім акрамя гаротнай долі селяніна моцна акцэнтуецца ўсьведамленыне яго чалавечай годнасці, а таксама “Ідзі!..” — зь ярка выражаным заклікам да працы і барацьбы за лепшую долю. Несумненну цікавасць выклікае верш “Бацькаўшчыне”, уgruntаваны на матывах узброенага змагання партызанскаага злучэння, якое дзейнічала ў Белавескай пушчы пад камандаваннем “Скамароха”, а таксама верш “Беларускім партызанам”, у якім паэтэса адгукнулася на крывавыя расправы палявых судоў над удзельнікамі падпольля.

Цяжка перажывала маладая паэтэса гады зыняволеняня, пакутлівая атмасфера якіх знайшла адлюстраваныне ў значнай колькасці вершаў, напісаных у 1923—1927 г. за кратамі варшаўскага “Павяка”⁴ і беластоцкай турмы (“Думкі”, “За кратамі”, “Птушка”, “Вясна за кратамі” і іншыя). Яны складаюць выразна акрэслены тэматычны цыкл яе творчасці, у якім плястычнае адлюстраваныне панурых турэмных будняў і пякучай тугі па свабодзе і радзімай старонцы (“Там, дзе Супрасль, Белавежа, думкі там ляціць...”) не пераходзіць у безнадзейнасць і роспач, а чаргуецца з моцнымі акцэнтамі веры ў “вызваленяня (? — Рэд.) сонца”.

Аптымістычная візія жыцця, якая не пакідае Мурашку нават у найчяжэйшыя хвіліны, шырока пräяўляеца таксама ў яе лірыцы какання ці апісаннях прыроды (“Успамін”, “Дзе, сонейка, ты”, “Прамень”, “У гай”). Гэтая тэндэнцыя наглядаеца і ў своеасаблівым запаветным вершы “Хацела б я” зь ярка выражаным гуманістычным асэнсаваннем маралі і судносін паміж людзьмі.

Творчасць Веры Мурашкі — слáунай дачкі Беласточчыны — адыграла акрэсленую ролю на першым этапе барацьбы працоўных Заходній Беларусі за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленяне. Цікава падкрэсліць, што, пакуль выраслы і згуртаваліся пад сцягамі Грамады і КПЗБ новыя творчыя сілы, Мурашка карысталася значнай папулярнасцю ў асяродзьдзі Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі⁵.

Аб гэтым съведчыць верш Леапольда Родзевіча⁶ “Начны съветагляд”, прысьвежаны Веры Маслоўскай (Мурашы), які быў надрукаваны ў віленскай газэце “Нашае жыццё”⁷ (1923. 30 мая) і перадрукаваны Ўладзімерам Жылкам у праскім часопісе “Перавяслася”⁸ (1923. № 1. Лістапад—снежань). Важным съведчаннем папулярнасці паэтэсы зьяўляеца знойдзены ў яе асабістым архіве ліст рэдакцыі “Нашага съязгу”* (органа БРА) ад 19 ліпеня 1923 г.,

³ Ладысёў У. Старонкі мужнай барацьбы // Голос Радзімы. 1977. 12 сінегля.

⁴ “Павяк” — турма ў Варшаве, збудаваная царскімі ўладамі ў 1829—1835 г. У міжваенны перыяд выконвала ролю съледчай вязыніцы як для палітычных зыняволеных, так і крымінальных. На сёньняшні дзень не існуе. — А.П.

⁵ Шырэй аб БРА гл.: Беларуская савецкая Энцыклапедыя. Т. 2. С. 228; Bergman A. Przyczynek do historii Białoruskiej Organizacji Rewolucyjnej // Przegléd Historyczny. 1977. Zesz. 1. S. 157. — А.П.

⁶ Родзевіч Леапольд (1895—1938(?)) — заходнебеларускі паэт і драматург, актыўіст КПЗБ. — А.П.

⁷ “Нашае жыццё” — беларуская штотыднёвая газэта, друкаваны орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася з 27 траўня па 26 чэрвеня 1923 г. пад рэдакцыяй Язэпа Лагіновіча (выйшла 6 нумароў). — А.П.

адрасаваны пражываючай тады ў Агароднічках маці паэтэсы Ганьне Матэйчук, у якім чытаем:

Паважаная пані! Выдавецтва беларускай газэты “Наш Сыцяг” просіць Вас не адмовіца прыслать нам па ніжэй пададзенаму адрасу фатаграфію Вашай герайчнай дачкі Веры. Калі маеце яе рукапісы, як вершы, апавяданні ці іншае, дык таксама просім прыслать заказной аплатай на наш рахунак. Вельмі пажадана было б мець хоць бы кароткае жыццёапісанье п. Веры. Нецярпліва чакаем адказу. Пішыцце па адрасу: Wilno, Wilecska 12 m. 6, Redakcja “Nasz ІІсiah”. Сакратар выдавецтва (—)⁸.

Невядома, ці вершы Мурашкі паслала тады яе маці ў рэдакцыю “Нашага Сыцягу”. Нічога ня ведае аб гэтым і сама паэтэса, якая тады знаходзілася ў турме. Знойдзены затое верш Мурашкі, прысьвечаны газэце “Вольны Сыцяг”^{**}, дасланы нелегальна з–за турэмных кратай і надрукаваны ў гэтай жа газэце (1923. 16 верасьня). Ён паказвае ня толькі на ідэйныя сувязі аўтара з БРА, але таксама на мэтазгоднасць і перспектывунасць далейшых пошукаў яе літаратурнай спадчыны. Ад іх паспяховасці залежыць апрацоўка поўнага літаратурнага партрэта Веры Мурашкі — цікавага прадстаўніка беларускай паэзіі Беласточчыны міжваенны пары.

Друкуюцца паводле: Ніва. 1978. 5 сакавіка.

⁸ Часопіс “Перавясла” выдаваўся “Аб’яднаньнем беларускага паступовага студэнцтва” ў Чэхаславаччыне з 5 лістапада 1923 г. па красавік 1924 г. Вядомыя 2 нумары гэтага выдання. — *А.П.*

⁹ Цытаваны дакумэнт знаходзіцца ў асабістым архіве аўтара.

* Грамадзка–палітычная газета “Наш Сыцяг” — орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі, выходзіла ў Вільні з 5 чэрвеня да 12 жніўня 1923 г. пад рэдакцыяй Язэпа Лагіновіча. — *А.П.*

** Газета “Вольны Сыцяг” выходзіла замест забароненага ўладамі “Нашага Сыцягу” з 26 жніўня па 14 кастрычніка 1923 г. Яе рэдактарам, як і “Нашага Сыцягу”, таксама быў Язэп Лагіновіч. — *А.П.*

Пэйзажы Надзеі Артымовіч

Надзея Артымовіч нарадзілася 18 лютага 1946 г. у вёсцы Аўгустова на Бельшчыне, адкуль ужо летам таго ж году яе сям'я пераехала ў Бельск. Тут прайшло яе дзяцінства, тут хадзіла ў пачатковую школу і Беларускі агульнаадукацыйны ліцэй імя Тарашкевіча. У 1965—1967 г. штудзіравала русістыку ў Настаўніцкай студыі ў Белаостоку, а ў наступныя гады — беларускую філіялгію ў Варшаўскім універсітэце, які закончыла ў 1972 г. З гэтага часу Надзея жыве і працуе ў Варшаве, якая стала яе творчай майстэрні, штодзённым натхненнем і канвой для назірання, раздумаў, ацэнак.

Паэтычны дэбют Надзеі Артымовіч адбыўся ў красавіку 1979 г. на ніваўскай “Літаратурнай старонцы” (“Ой, ляцелі гусі”). На працягу шасці гадоў (1970—1975) у “Ніве” было надрукавана ўсяго 13 прапанаваных паэтэса вершаў. Яе ўваход на радзімы парнас доўгі час быў незаўажальным у нашым літаратурным асяроддзі.

Разнастайнымі і дзіўнымі бываюць шляхі тварэння. У выпадку Надзеі Артымовіч пераломнім пэрыядам быў 1976 год, які прынёс раптоўную актывізацыю яе творчых сілаў. Можа, паўплывала на тое першая рэцэнзія, надрукаваная 11 красавіка 1976 г. у варшаўскім украінскім тыднёвіку “Наше слово”¹, можа, першы аўтарскі вечар, які адбыўся 8 сінегня 1976 г. у варшаўскім клубе БГКТ, можа, нешта іншае. Пачынаючы ад гэтага часу з творчай майстэрні Артымовіч выйшлі шматлікія новыя вершы, якіх ужо нямала друкавалася на старонках “Нівы”, у сёлетнім “Беларускім календары”, менскай “Маладосці” і іншых выданнях. У пераважнай большасці яны датычыца аднаго з найважнейшых і найцікавейшых пытанняў нашых дзён, якім ёсьць складаны працэс духоўнай адаптацыі шматлікіх адзінак, якія ўмаўках паступаючай індустрыйлізацыі апынуліся ў бурлівым віры жыцця вялікіх гарадоў. У гэтым кантэксьце рэальная адлегласць Бельск—Варшава (“Сон уцякае”) ёсьць дробязьзю ў параўнанні з вялікімі праблемамі прыстасавання да новых умоў. Гэтыя цяжкасці паэтэса асэнсоўвае па-майстэрску, прычым шчасльіва пазъбягае плыткага сэнтыменталізму і настальгіі па адыходзячай традыцыйнай вёсцы. У гэтым заключаецца яе істотнае адрозненне ад большасці “белавесцаў” старэйшага пакалення.

Ужо першыя рэцэнзіі і водгукі, якія паказаліся ў друку ў пачатку 1977 г., сведчылі аб разнастайным разуменіні і ўспрыніцці паэзіі Надзеі Артымовіч. Крытыкі ўгледзелі перш за ўсё фатализм, трагізм, катастрофізм, на меру польскага паэта С. Ваячка².

Варта заўважыць, што гэтыя ацэнкі абавіраліся на невялікую колькасць яе вершаў, вядомых шырэйшаму колу чытачоў, і з гэтай прычыны на ёсьць харектэрнымі для ўсёй творчасці. Хаця, з другога боку, можна сумнівацца, ці шырэйшае знаёмства з паэзіяй Надзеі Артымовіч паўплывае на зъмяншэнне крытычнага разнабою. За гэтым прамаўляе алегарычны характар яе творчасці.

Вершы, якія да гэтай пары стварыла Надзея Артымовіч, можна падзяліць на тры тэматычныя цыклі. У першым з іх пад умоўным загалоўкам “Грудка зямлі” моцна гучыць патрыятычныя матывы, увасабленнем якіх ёсьць пакінуты родны кут, зямля дзяцінства. Як трапна пісала камэнтар “Нашага слова” З. Невуліс, “у вершах гэтага цыкллю... родная мова, грудка роднай

¹ “Наше слово” — украінская газета, якая выдаецца ў Варшаве з 1956 г. Раней была органам Украінскага грамадзка-культурнага таварыства, цяпер — Аб’яднання украінцаў у Польшчы.

² Ваячэк С. — хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе польскі паэт Рафал Ваячэк (1945—1971), у творчасці якога находзіла адлюстраванне неўраўнаважанасць і супяречлівасць харектару аўтара. — А.П.

Леанчук Я. Паэтычны плён “Белавежы” // Ніва. 1977. 6 сакавіка; Невуліс З. П пристрасть — поэзия // Наше слово. 1977. 16 студзеня.— Ю.Т.

зямлі становяць корань псыхалягічнага існаваньня, бо — як заўважае паэтэса — кожны чалавек калісь знаходзіць сваю крыніцу”. Родны горад, матчына хата нагадваюць спакойную прыстань, уцечку ад шумнага жыцця вялікага гораду³.

Вершам гэтага цыклу, як “Мой родны горад” (гл.: Літаратурная старонка. № 196), “Грудка зямлі” (№ 156), “Ёсьць тое” (№ 221), “П’ю прагна” і іншым, характэрны ідэйны і эмацыйны зарад, вера і здаровы аптымізм. Па сіле экспрэсіі яны займаюць выключочнае месца ў беларускамоўнай літаратуры Беласточчыны.

Значныя мастацкія вартасыці выяўляе лірыка каханьня (цыкл “Мы так блізка сябе”). Аднак найбольш выразна паэтэса паказала свою творчая манеру ў вялікім цыкле рэфлексійных вершаў “Варшаўскія пэйзажы”. Водгук чулай асобы на разнастайныя праявы жыцця знайшоў тут шырокае адлюстрываньне як у дыяпазоне праблемаў, так і ў мастацкіх сродках іх выяўленья. Ці можна ацэньваць гэты цыкл як прыняцьце непазъбежнага фаталізму, трагізму ў сутыкненых асобы зь цвёрдай рэчаіснасцю? Напэўна, не! Згушчэныне чорных фарбаў, якое наглядаецца ў такіх вершах, як “Ёсьць бераг” (№ 214), “Пэйзаж” і іншых, пераплятваецца тут з пачатковая асцярожнымі акцэнтамі веры і надзеі (“Уваходзь ты, сонца” — № 224, “Пазаві мяне” — № 173), каб урэшце ўспыхнуць моцным акордам упэўненасці перамогі добра над злом, выліцца ў аптымістычную візію будучыні, што цудоўна загучала ў такіх вершах, як “Не гавары” (№ 208), “У руках нашых” (Маладосць. 1977. № 12), “І зноў разыліецца спакой” (№ 224) і іншых.

Паэзія Надзеі Артымовіч — цікавая і арыгінальная зяява на нашай літаратурнай ніве. Важнай яе рысай ёсьць найперш праўдзівасць, шчырасць, што стварае добрыя перадумовы для яе ўспрынняцца знаўцамі і аматарамі рэфлексійнай паэтычнай творчасці.

Друкунецца паводле: Ніва. 1978. 3 верасьня.

М. Арол — нашаніўскі пясьніар Беласточчыны

На працягу мінулых гадоў некаторыя прадстаўнікі аб'яднаньня “Белавежа”¹ нямала зрабілі для пашырэння погляду, быццам бы сучасная беларускамоўная літаратура Беласточчыны вырасла па сутнасці на пустым палетку, а мясцовы фальклёр, вучнёўскія вершыкі і сялянская графаманія былі, бадай, усім, што папярэджвала творчыя здабыткі белавесцаў².

Такая пастаноўка пытаньня абліжоўвае дыяпазон нашай літаратурнай традыцыі і не садзейнічае яе вывучэнню. І таму не мэтанакіраваныя пошуки, а толькі выпадкова знайдзеная ў віленскай “Krynicy” (№ 12. 25.03.1925)³ кароткая інфармацыя пра М. Арла дазволіла “адкрыць”, што ўжо паўстагодзьдзя да ўзынкнення аб'яднаньня “Белавежа” паэтычны палетак Беласточчыны рунеў прыгожай і шматабяцальнай зеленъню. Яго вядучым прадстаўніком быў спамянуты М. Арол — сучаснік Купалы, Коласа і Багдановіча, актыўны ўдзельнік адраджэнскага руху нашаніўскай пары.

М. Арол (сапраўднае імя і прозывішча Сыціпан Пятэльскі) нарадзіўся каля 1890 г. у Гарадку Беластоцкага павету ў мнагадзетнай сялянскай сям'і. Тут ён атрымаў пачатковую адукацыю, пасля чаго вучыўся ў царкоўніцкой школе ў Ялоўцы, якую закончыў у 1909 г. На працягу наступных гадоў малады настаўнік жыў і працаваў у Ялоўцы і Гарадку, а таксама ў Струзе і Парэччы на Гарадзеншчыне.

У пачатку першай сусветнай вайны сям'я Арла эвакуавалася ў Расею, а ён сам быў пакліканы ў армію. У 1916 г. за баявыя заслугі быў узнагароджаны вышэйшым тагачасным ваенным ордэнам — Георгіеўскім крыжам. Апошнюю вестку да сям'і выслаў 25 верасня 1917 г. з Украіны, дзе стацыяновала яго 16 артылерыйская брыгада. Там жа памёр ад эпідэміі тыфу ў канцы 1917 або ў 1918 г., пражыўшы ўсяго 28 гадоў⁴.

Рэвалюцыйны падзеі 1905 г., узынкненне першых беларускіх газэтаў, а таксама аднаўленыне беларускага кнігадруку былі магутнымі фактарамі, якія садзейнічалі развіццю творчых сілай маладога паэта. Пачынаючы з 1909 г., з розных куткоў Беласточчыны і Гарадзеншчыны, дзе пражывала Арол, плылі ў рэдакцыю “Нашай Нівы” яго творы, большая частка якіх друкавалася ў 1911—1913 г. Зъмяшчаліся яны таксама ў нашаніўскіх “Беларускіх календарах”, “Зборніку «Нашай Нівы»”, менскай “Лучынцы” і іншых тагачасных выданьнях.

¹ “Белавежа” — беларускае літаратурнае аб'яднаньне, утворанае 8 чэрвеня 1958 г. у Беластоку пры рэдакцыі газэты “Ніва”. Яго сябрамі былі і ёсьць большасць найбольш вядомых беларускіх пісьменнікаў з Польшчы.
— А.П.

² Barszczewski A. Ruch literacki “BTSK” (informator). Biajystok, 1972; Janowicz S. Kilka uwag o literaturze białoruskiej i jej recepcji w Polsce Ludowej // Studia Polono-Slavica-Orientalia. T. 2. Ossolineum; Швэд. Беларускі парнас у Народнай Польшчы // Беларускі каляндар на 1978 год. Беласток, 1978.

³ У газэце “Кгуніца” 25 сакавіка 1925 г. была надрукавана зацемка наступнага зъвесту:

Наша Рэдакцыя атрымала крыху вестак аб беларускім маладым песьніару, які падпісаў свае вершы псеўдонімам М. Арол. Праўдзівае імя і прозывішча Арла — Сыціпан Петэльскі. Друкаваў ён свае вершы яшчэ прад вайной у беларускай “Нашай Ніве”. Родам Арол з м. Гарадка-Беластоцкага, скончыў царкоўную вучыцельскую школу ў м. Ялоўка, Ваўкавыскага пав. у 1909 г., дзе і быў вучыцелем у народнай школе. Памёр, як кажуць яго родныя, у 1917 ці 1918 г. на Украіне з тыфусу, маючы 28 г. ад роду.

⁴ Спамянутыя біяграфічныя дадзеныя падаюцца на падставе цытаванай “Krynicy” і зъвестак, атрыманых 20.07.1977 г. ад пляменніцы Арла — Ганны Марцінчык з вёскі Меляшкі Гарадоцкай гміны. Зь яе асабістага архіву паходзіць зъмешчаны здымак паэта, які адшукуваў Юры Геніуш, за што складаю яму сяброўскую падзяку.

Агулам да першай сусьеветнай вайны ў друку зъявілася да паўсотні асобных твораў нашага земляка.

Асноўным жанрам творчасці Арла была павесць, у якой найбольш выразна выявілася яго таленавітасць, на што ўжо ў 1913 г. зъвярнуў увагу такі аўтарытэтны крытык, як Максім Багдановіч⁵.

Вершы Арла адлюстроўваюць шырокі дыяпазон пытанняў тагачаснай эпохі, якія ў большай ці меншай меры хвалявалі ўсю пляяду нашаніўскіх пээтаў. Сярод іх праблемы сацыяльнай рэчаіснасці і вобраз паняволенага роднага краю займаюць, несумненна, цэнтральнае месца.

Вершам гэтага цыклю характэрны не толькі высокі грамадзкі патас, публіцыстычная накіраванасць, але і непахісная вера ў лепшую будучыню, у перамогу праўды над сіламі зла і цемры (“У дарозе”, “Досьвіта”, “Сычам і совам” і іншыя). Моцным акордам веры ў творчую здольнасць чалавека загучаў, у прыватнасці, верш “Сяўцом” — своеасаблівы заклік “усіх здольных, ліцамі ўдалых” да стваральнай працы на сваёй радзімай “дзікай травой пакрытай” ніве.

Як слушна заўважыў менскі літаратуразнаўца М. Мушынскі, “ужо ў ранніх творах Арла ярка прайвілася схільнасць да філязафічнасці, да шырокай абагульненасці малюнка і ўзбуйнення мастацкага вобразу. Рэальны плян у яго вершах нярэдка пераплітаецца з абагульнена сымбалічным”⁶.

Вершы такога тыпу, як “Съмерць і жыцьцё”, “Надзея”, “Агляд жыцьця”, “Ахвяра”, “Арфа” і іншыя складаюць даволі выразна акрэслены цыкл, які займае значнае месца ў творчасці паэта.

Ёсць у Арла шэраг вершаў, у якіх ён карыстаецца фальклёрнай пастыкай, творча пераасенсоўваючы народна–песеннія традыцыі сваёй Беласточчыны. Аб гэтым съведчаць, у прыватнасці, такія творы, як казка “Доля і жбрак”, лірычныя “Ноч” і “Песьня” (“Каб была я птушкай”) і “Съмерць мужыка”. Цікава заўважыць, што яго другая “Песьня” (“Сядзіць голуб на бярозе”) амаль жыўцом вынята з фальклёрнага рэпэртуару і зь некаторымі зьменамі съпяваецца яшчэ сёньня на Беласточчыне.

Важнае месца ў пісьменьніцкай спадчыне Арла займаюць празаічныя творы — апавяданьні і пераклады з расейскай мастацкай літаратуры. Аднак найбольшай увагі заслугоўвае яго публіцыстика. Надрукаваны ў “Нашай ніве” і “Беларускіх календарах” (1911—1914 г.) яго артыкулы “Аб беларускай песні”, “З нашага жыцьця”, “Сыпявайце свае песні”, “Аб беларускай моладзі” съведчаць аб вялікіх здольнасцях Арла як наглядальніка і каментатора разнастайных аспектаў грамадзкага і культурнага жыцьця народу на пачатку нашага стагодзьдзя, як пропагандыста прагрэсу роднага асяродзьдзя. У гэтым пляне надзвычай цікавай ёсць яго карэспандэнцыя з Гарадка (Наша Ніва. 1911. 25 жніўня) — нячаста сустракаем па сіле экспрэсіі заклік да мясцовай беларускай інтэлігенцыі парваць з альлагалізмам і карцёжніцтвам, з культурнай апатыяй і нацыянальным нігілізмам, так характэрнымі для беспрасветнай эпохі царскага самадзяржаўя.

Творчасць М. Арла, якая атрымала станоўчую ацэнку літаратуразнаўцаў М. Багдановіча, М. Гарэцкага, І. Дварчаніна, М. Мушынскага⁷, да гэтай пары дасыльедавана выключна недастатковая. Значная частка яго вершаў яшчэ невядома шырэйшаму колу чытачоў. Пры гэтым варта ўспомніць, што напярэдадні першай сусьеветнай вайны Арол падрыхтаваў і паслаў у Віленскае выдавецкае таварыства зборнік сваіх вершаў “Лірнік”, які ў сувязі з ваеннымі падзеямі не дачакаўся выданья. На жаль, не дачакаўся ён гэтага і на працягу мінулага 60—годзьдзя, хаты, паводле атрыманых звестак, рукапіс “Лірніка” захаваўся ў Вільні⁸.

Постаць М. Арла — выдатнага сына Беластоцкай зямлі, які разам з славутымі нашаніў-

⁵ Багдановіч М. Збор твораў. Т. 2. Менск, 1968. С. 130.

⁶ Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. Т. 2. Мінск, 1969. С. 203.

⁷ Мушынскі Міхась (нар. 1931) — беларускі літаратуразнаўца, дасыльедчык беларускай літаратуры XX ст.

цамі ўдзельнічаў у стварэнні новай беларускай літаратуры, — важная зъява ў нашай культурнай і літаратурнай традыцыі. Памяць аб ім жыве і ў яго родным мястечку, дзе яшчэ летам 1977 г. удалося пачуць ад мясцовых старожылаў вершы, аўтарства якіх прыпісвалася Арлу. Здаецца, што час ужо беластоцкім літаратарам заніцца шчыльнейшым вывучэннем жыцьцёвага і творчага шляху заўчасна памерлага і забытага паэта, а таксама выданнем усёй яго літаратурнай спадчыны. Было б гэта доказам пашаны нашчадкаў, помнікам на невядомую магілу нашага земляка.

Друкунца паводле: Ніва. 1978. 5 верасня.

⁸ Зборнік М. Арла “Лірнік” быў выдадзены толькі ў 1991 г. у Менску. — А.П.

Школа на Сьвентаерской вуліцы

Яна была зъявай незвычайнай, як незвычайным і складаным было жыць ў акупаванай Варшаве. І хаця мінула ўжо шмат гадоў, хаця даўно заціх грукат другой сусветнай вайны, памяць аб гэтай школе ўсё захоўваецца яе настаўнікамі і выхаванцамі. Іх успаміны паслужылі для хараکтарыстыкі той атмасфэры і ўмоў, у якіх адбывалася дзейнасць школы, якая была адзіным, беспрэцэдэнтым здарэннем у гісторыі беларускай асьветы. Дазволілі яны таксама раскрыць не адну цікавую старонку інтэрнацыяналістычнага саўдзельніцтва шэрагу яе педагогаў у барацьбе польскага народу з фашысцкімі захопнікамі.

Як узынікла школа

Ажыццяўляючы плян культурнага зыняволеняня польскага народу, фашысцкая адміністрацыя ліквідавала на тэрыторыі т.зв. генэральны губэрні вышэйшыя навучальныя ўстановы і агульнаадукацыйныя сярэднія школы. Гэтыя распараджэнні не датычылі пачатковых школаў, якія працягвалі дзейнічаць пры адпаведна абмежаванай праграме навучання. Як піша Ст. Дабранецкі ў сваёй працы “*Niezwyścikiona szkoła*”¹ (Варшава, 1947. С. 39), у апошнія гады акупацыі ў Варшаве было 130 такіх школаў. Сярод іх была беларуская пачатковая школа на вуліцы Сьвентаерской, 18, паміж плошчай Красінскіх і Цеснай вуліцай. Сённяня будынак гэты не існуе.

Калі сама існаваньне школы не было вынятковай зъявай, то яе мова навучаньня выклікае абургунтаваную цікавасць. Якія былі чынныкі ўзынікнення гэтай школы, улічваючы акалічнасць, што дзейнасць любой пачатковай школы немагчыма без моладзі, без сямейнай базы?

Такой грамадzkай базай была невялікая калёнія беларусаў, якія ў пошуках лепшай долі пасяліліся ў Варшаве. Паводле даваеннага перапісу насельніцтва, у 1931 г. тут праражвала звыш 600 беларусаў. Гэта (несумненна заніжаная) колькасць прайўляла ў наступныя гады далейшы рост. Паявіліся студэнты, інтэлігенцыя, стараньнем якіх ладзіліся вечарыны, канцэрты, а ў 1938 г. было легалізавана сваё Асьветнае таварыства.

Ніяма патрэбы ўяўляць усе перашкоды, якія стаялі на шляху бацькоў, зацікаўленых у адкрыцці школы: не было памяшканьня, не хапала падручнікай і настаўнікаў. Усё гэта — не гаворачы ўжо аб цяжкасцях ваеннага часу — сур'ёзна стрымлівала падрыхтоўчыя мерапрыемствы. Толькі да восені 1942 г. было знайдзена і адрамантавана памяшканье, скамплектаваны пэдагагічны персанал і ўладжаны фармальнасці з школьнай адміністрацыяй, якую ў той час працтавала гарадзкая Школьная управа. Паведамляючы аб гэтым, газета “Раніца” пісала 30 жніўня 1942 г., што школа атрымае статус “дзяржаўной”. Такім чынам, яна была падпарадкованая варшаўскай Школьной управе, зь бюджету якой аплачуваліся настаўнікі і паступалі іншыя сродкі на бягучыя выдаткі школы.

Зыходным пунктам у складаным працэсе арганізацыі школы была канцэнтрацыя дзяцей, якія праражвалі ў разнастайных раёнах Варшавы. Гэтае пытаньне было вырашана шляхам арганізацыі інтэрнату, які знаходзіўся ў памяшканьні школы. Тут пад апекай яго кіраўнічкі Клеапатры Паўлоўскай і настаўніц-выхавацельніц Зофіі Дабрынскай і Людмілы Панько школьнікі жылі, харчаваліся і рыхтавалі ўрокі. Значную матэрыяльную дапамогу вучням, згуртаваным у інтэрнаце, аказала варшаўская арганізацыя самадапамогі — *Rada Givwna Opiekusza*².

¹ “Непераможаная школа” (польск.) — А.П.

Адзіная ў генэральнай губэрні

Заняткі ў школе на Сьвентаерской вуліцы пачаліся 1 верасьня 1942 г. і адбываліся на працягу двух школьніх гадоў — 1942/43 і 1943/44. Гэта была невялікая школа. Згодна з ацэнкай К. Паўлоўскай і З. Дабрынскай, яна налічвала каля 60 вучняў, што адпавядала ёмкасці інтэрнату. Пры такой невялікай колькасці вучняў у школе не існавалі рэгулярныя класы. Вучні падраздзяляліся на групы, якія адпавядалі спалучаным класам, у рамках якіх адбывалася навучаньне прыблізна па праграме сямігадовай школы. Прадметамі навучаньня былі: беларуская мова, арытметыка, прыродазнаўства, хімія, гісторыя, рэлігія, сып' і фізкультура і іншыя. Значнае месца ў школьніх занятках адводзілася мастацкай самадзейнасці.

Уесь гэты абсяг навучаньня ажыццяўляўся фактычна без падрабязнай афіцыйнай праграмы. Праўда, як устаноўлена, такая праграма апрацоўвалася кірауніцтвам школы і падавалася гарадзкой Школьнай управе для зацьвярджэння, аднак гэта была толькі фармальна праграма. У гэтым можна не сумнявацца: наўрад ці тагачасная школьная адміністрацыя магла займацца ўсур'ёз праграмамі для гэтай адзінай у генэральнай губэрні школкі.

У такіх умовах настаўніцкі пэрсанал арыентаваўся ў асноўным на праграмы польскіх сямігодак, наколькі гэта дазваляла спэцыфіка школы. Гэта акалічнасць аблягчалася і тым, што школа фактычна працавала без падручнікаў, што зноў патрабавала ад яе настаўнікаў вялікай ініцыятывы і пэдагагічнага ўмельства ў перадачы вучням матэрыялу.

Пад шыльдай школы

Арганізацыя працэсу навучаньня і яго выхаваўчы напрамак залежалі на толькі ад пэдагагічных кваліфікацыяў школьнага і інтэрнацкага пэрсаналу. У той грэзны час — час барацьбы з фашизмам — выключна важнымі былі таксама маральна-палітычныя якасці настаўнікаў і выхавацеляў. Кім былі гэтыя людзі?

У пошуках адказу на гэтае пытанье мы адведалі былую кіраунічку інтэрнату Клеапатру Паўлоўскую ў яе кватэры на Апачынскай вуліцы ў Варшаве.

Ніхто з маіх супрацоўнікаў ня меў тады ўяўленыя, — гаворыць Паўлоўская, — што ў трыццатыя гады я была дзялячом МОПРу² і блізкім супрацоўнікам Баліслава Берута. Зразумела, строга заканс-піраванай была таксама мая сувязь з узынікай у студзені 1942 г. Польскай рабочай партыйай⁴. «Ганка» — такі быў тады мой падпольны псэўданім. Неяк летам 1942 г., выконваючы партыйнае даручэнне, я паступіла на працу ў інтэрнат пры беларускай школе на Сьвентаерской вуліцы. Гэта

² Rada Giwyna Orieukuccsa (Галоўная апякунчая рада) — дабрачынная арганізацыя, якая легальна дзейнічала на акупаваных немцамі польскіх землях з 1940 г. Займалася арганізацыяй шпіталяў, сіроцкіх дамоў, кухняў для бедных і г.д. Патаемна супрацоўнічала з Арміяй Краёвай. — А.П.

³ МОПР — Міжнародная арганізацыя дапамогі барацьбітам рэвалюцыі, створаная Камінтэрнам у 1922 г. Фармальная ставіла перад сабой выключна дабрачынныя мэты, але фактычна была адным з інструменту для пашырэння камуністычнай ідэалёгіі ўсім сьвеце. У міжнародным маштабе фактычна перапыніла сваю дзейнасць пасля пачатку другой сусветнай вайны, аднак савецкая сэкцыя МОПРу працавала да 1947 г. — А.П.

⁴ Польская рабочая партыя (Polska Partia Robotnicza), ПРП — палітычная партыя, створаная ў студзені 1942 г. польскімі камуністамі, якія знаходзіліся ў той час на тэрыторыі СССР. Кіравалася ў сваёй дзейнасці інструкцыямі з Масквы, змагалася з упłyvамі Арміі Краёвай. Пасля ўваходу ў Польшчу савецкіх войскаў актыўісты ПРП склалі аснову новага польскага дзяржаўнага кірауніцтва. У 1948 г. ПРП аб'ядналася з Польскай сацыялістычнай партыйай у Польскую аб'яднаную рабочую партыю (ПАРП), якая ўтрымлівала ўладу ў Польшчы да 1989 г. — А.П.

давала магчымасыць адхіліць увагу фашыстаў ад майго памяшканья на Маршалкоўскай, 48, у якім знаходзілася кансьпірацыйная кватэра кіраўніцтва падпольной ППР”⁵.

З чуласцю ўспамінае Клеапатра Паўлоўская сваіх выхаванцаў, зь якімі прабывала безупынна на працыгу амаль двух гадоў.

Не было вучняў з па–за інтэрнату, якія даходзілі б у школу з гораду, — працягвае яна. — Усе яны былі вельмі бедныя. Усе — беларускай нацыянальнасці і ў пераважнай большасці — каталіцкага веравызнання. Гэтым тлумачыцца факт, што ў школе вывучаляса рэлігія каталіцкая, а не праваслаўная. У школе і інтэрнаце дзеець размаўлялі па–беларуску. На гэтай мове гаварылі яны паміж сабой і з бацькамі, хаты нярэдка паслугоўваліся і польскай,

— канчае свой расказ Клеапатра Паўлоўская.

Пад шыльдай Сьвентаерской школы дзеянічаў таксама Васіль Літвінчык, і супрацоўнікам ён быў вядомы як энэргічны кіраўнік школы і здольны выкладчык беларускай мовы і некаторых іншых прадметаў. Аднак ніхто з іх ня меў тады ўяўлення, што Васіль Літвінчык, сябар ВКП(б) з 1920 г., быў актыўным удзельнікам Каstryчніцкай рэвалюцыі, за што пазней указам Вярхоўнага Савету СССР яму быў прысвоены “Орден Чырвонай зоркі”⁶.

Ніхто з выпадковых людзей ня мог тады ведаць, што гэты чалавек і ў гады фашысцкай акупацыі быў звязаны з падпольлем, аб чым съведчаць паказаныні яго супрацоўніцы Клеапатры Паўлоўскай.

Такім чынам, кіруючая пасты як у школе, так і ў інтэрнаце знаходзіліся ў руках вопытных падпольшчыкаў–камуністаў. Толькі пры глубокай кансьпірацыі сваіх антыфашысцкіх поглядаў і дзеянісці гэтыя людзі маглі забясьпечыць засваенне вучнямі праграмнага матэрыялю і адначасна зрабіць шмат для іх патрыятычнага ўзгадавання і аховы маладых душ перад фашысцкім ачмураннем.

На такі выхаваўчы напрамак школы паказвае таксама Зоф'я Дабрынская, якая ў шэрагах Арміі Краёвай (псэўданім “Эва”) удзельнічала ў вызваленчай барацьбе польскага народу. У школе яна вяла заняткі па беларускай мове да каstryчніка 1943 г., калі пасыля кансьпірацыйнага правалу была вымушана перайсці на нелегальнае становішча. Яна была аўтарам двух падручнікаў па арытмэтыцы — “Зборніку арытмэтычных задачаў і прыкладаў” для першай і другой клясы.

Цёплыя ўспаміны захоўваюць былья вучні Сьвентаерской школы аб Людміле Панько, якая з майстэрствам і самаадданасцю прывівала моладзі любоў да роднай беларускай песні. Яна скампанавала тады некалькі песень, якія былі апублікаваны ў 1975 г. у беластоцкім “Беларускім календары”. Адна з іх — “Вітаем мы вас, госьці дарагія” — съпявалася вучнямі ў бомбасховішчы, калі над горадам паяўлялася савецкая авіяцыя... Заняткі па фізкультуры вёў малады настаўнік Антон Таранда. Не ўстаноўлена прозвішча настаўніка па арытмэтыцы, прыродазнаўстве і хіміі, які ў памяці вучняў застаўся як “тоўсты”.

Не ўстаноўлена таксама шмат іншых эпізодаў з жыцця школы, якія з часам зацерліся ў памяці. Запомніліся толькі найбольш нештодзённыя, хвалявальныя — вясёлыя і трагічныя, зь якіх складаліся акупацыйныя будні. Такія, як, напрыклад, навагоднія елкі з Дзедам Марозам або летнік у Забалоцьці Бела–падляскай гміны, арганізаваны ў ліпені і жніўні 1943 г. з выдатнай дапамогай пражывавашага там Пятра Ластаўкі. Назаўсёды засталіся ў памяці таксама і такія ўражаныні, як ліквідацыя варшаўскага гета і зыншчэнье яго габрэйскага насельніцтва, што адбылося даслоўна на вачох сьвентаерской дзяцятвы, ці ратунак, які знайшоў

⁵ Пасыля вайны К. Паўлоўская працавала ў апараце Краёвай рады нарадовай і службе аховы здароўя. Шэраг цікавых звестак аб яе жыцці і рэвалюцыйнай дзеянісці зъмешчаны ўва ўспамінах: Kwiatkowski Jan (Końcichecki Stanisław). Urodziłem się w Piłocsku... Wspomnienia z pracy i walki. Warszawa, 1972.

⁶ Беларускі каляндар на 1972 год. Беласток, 1971. С. 54.

у інтэрнацкай спальні перасъследаваны гестапа падпольшчык — друкар з наборам кансьпірацыйных шрыфтаў...

Накшталт эпілёгу

Пасыля заканчэння заняткаў у чэрвені 1944 г. дзеци не паехалі на летні адпачынак. Засталіся ў інтэрнаце. На ўсходзе ўжо гримеў вызволыны наступ Чырвонай Арміі, а ў горадзе штораз больш пахла паўстаньнем. На працягу ліпеня бацькі паступова забіралі сваіх дзяцей з інтэрнату дамоў, і, калі 1 жніўня пачалося Варшаўскае паўстаньне, інтэрнат быў пусты... Так закончылася двухгадовае існаваньне беларускай асьветнай пляцоўкі на Сьвентаерской вуліцы.

Незайдросным быў лёс вучняў Сьвентаерской школы. Адны загінулі ў час паўстаньня, іншыя апынуліся ў канцлягерох, куды фашисты дэпартаўвалі насельніцтва гораду і адкуль ня ўсе вярнуліся ў Варшаву. Па-рознаму склаліся лёсы і яе настаўнікаў. Васіль Літвінчык і Людміла Панько падаліся на ўход насустрach наступаючай Чырвонай Арміі і ўжо ў верасьні 1944 г. працягвалі пэдагагічную дзейнасць у Беларускай гімназіі, якая ўзынікла ў вызваленай Гайнайцы. Клеапатра Паўлоўская і Зоф'я Дабрынская ўдзельнічалі ў Варшаўскім паўстаньні, а пасыля яго капітуляцыі — у нядолях выгнананага з гораду насельніцтва. Сённяня абедзве жывуць у Варшаве.

* * *

Пасыля дванаццаці гадоў ад гэтых падзеяў, вясной 1956 году, у адбудаванай сталіцы ўзынікла чарговая ў гісторыі Варшавы беларуская арганізацыя — аддзел Беларускага грамадзка-культурнага таварыства. Першым яго штатным сакратаром была Ніна Гайлевіч — выхаванка Сьвентаерской школы.

Друкуюцца паводле: Беларускі каляндар на 1978 г. Беласток: БГКТ, 1978.

Жыцьцё для асяродзьдзя

Нарадзіўся Мікола Лебядзінскі 26 студзеня 1899 г. у вёсцы Страшава бытой Сьвіслацкай воласыці Ваўкавыскага павету. Яго дзіцячыя гады не вызначаліся нічым асаблівым: бацькі — Васіль і Феадосія — абое страшаўскія сяляне, мелі на галаве ня толькі свае дзесяціны, але і сяміасабовую чародку адных сыноў. Аднак, нягледзячы на сямейныя і гаспадарскія турботы, яны ведалі цану грамаце і імкнуліся вывесыці сваіх дзяцей “у людзі”. Такім грамадзкім авансам у дарэвалюцыйныя гады была прафэсія сельскага настаўніка. Стаям найстарэйшы сын Лебядзінскіх Яэзп, такую ж будучыню рыхтавалі яны і малому Міколку.

Спачатку ён вучыўся ў страшаўскага “дырэктара”, наступны год — у Мастваўлянах, і, урэшце, у Падазяранскай народнай школе, дзе настаўнічаў яго брат Яэзп. Гэтую школу закончыў Мікола ў 1912 г. з узнагародай. Увосень таго ж году ён паступае ў Беластроцкую вышэйшую пачатковую вучылішча, дзе ў 1915 г. атрымаў “малую матуру”.

У ходзе падзеяў першай сусветнай вайны сям'я Лебядзінскіх разам з сотнямі тысяч жыхароў Беластроцкіх эвакуавалася ў глыб Ресей. Тут, у надволскім горадзе Цецюшы Казанскай губэрні шаснаццацігадовы юнак атрымаў магчымасць працягваць адукцыю на трохгадовых настаўніцкіх курсах, якія закончылі летам 1918 г. з правам і авабязкам працы ў земскай школе. Яго педагогічная дзейнасць пачалася, аднак, аж у далёкай Омскай губэрні і пасля кароткатэрміновай службы ў арміі працягвалася да 1923 г.

У 1923 г. вяртаецца ён у роднае Страшава, дзе ўжо знаходзілася асірацелая пасыль съмерці бацькі сям'я.

Не парадавала сэрца маладога настаўніка доўгачаканая радзіма. Вайна пакінула тут папялішчы, і ўсе сілы трэба было накіраваць на аднаўленыне разбуранай гаспадаркі. Разбурывыне тэкстыльных фабрык у Гарадку і іншых ваколіцах (мясьцінах? — Рэд.) Беластроцкіх аблізувала магчымасць дадатковых заработкаў. Усё гэта ўплывала на перанасяленыне беластроцкіх вёсак і абумоўлівала ніzkі жыцьцёвы ўзровень іх насельніцтва.

Цяжкае сацыяльнае становішча сялянства паглыблялася жорсткім нацыянальным прыгнётам.

Зразумела, што ў такіх варунках Мікола Лебядзінскі з энтузіязмам успрыняў вестку аб утварэнні Беларускай сялянска-работніцкай грамады, праграма якой адлюстроўвала сацыяльныя і нацыянальныя спадзіваныні народных масаў. Неўзабаве пасыль заснаваныя Грамады ён быў ня толькі сябрам, але і актыўным яе дзяячом і пропагандыстам на Беластроцкіне. Між іншым, у 1925 г. арганізаваў грамадаўскія гурткі ў Страшаве, Зубках і Грыбаўцах, склікаў сходы, наладжваў культурныя мерапрыемствы, распаўсюджваў сярод насельніцтва беларускае друкаванае слова. Разам з сваімі гурткамі ўдзельнічаў у мітынгах насельніцтва, якія адбываліся ў Беластроцку з нагоды прыездаў беларускіх паслоў Пятра Мятлы і Ігната Дварчаніна, а таксама кіраваў акцыяй па адкрыццю беларускай школы ў Страшаве¹.

Ува ўсёй гэтай дзейнасці Мікола Лебядзінскі ўтрымоўваў цесную сувязь з сваім братам Васілем — сябрам КПЗБ, які на даручэныне партыі інсіпіраваў і цікавіўся грамадзкай дзейнасцю ў Страшаве і суседніх вёсках.

У студзені 1927 г. Беларуская сялянска-работніцкая грамада была дэлегалізавана буржуазным урадам². Адначасова прakaцілася хвала паліцэйскіх рэпрэсіяў. Не абмінулі яны і Міколу Лебядзінскага, які пасыль вобыску і канфіскацыі дакументаў страшаўскага гуртка быў

¹ Аб гэтым шырэй гл.: Навуковы зборнік. Беластроц: БГКТ і БНТ, 1974. С. 110—111.

² У студзені 1927 г. польскія ўлады ажыцьцявилі арышты галоўных лідэраў БСРГ, у першую чаргу паслоў польскага сойму Браніслава Тарашкевіча, Сымона Рак-Міхайлойскага, Паўла Валошына і Пятра Мятлы. Афіцыйная ж дэлегалізацыя партыі адбылася ў сакавіку 1927 г. — А.П.

арыштаваны, пакараны грашовым штрафам і аддадзены пад нагляд паліцыі.

Усе гэтыя меры ня толькі не паралізавалі волю да змаганьня, але дазволілі страшаўцам яшчэ лепш усьвядоміць сапраўдныя намеры ўраду. Сьведчаньнем гэтага ёсьць факт, што ў кароткі час пасля распуску Грамады ў Страшаве ўзынікае арганізаваны Лебядзінскім гуртком Таварыства беларускай школы (ТБШ), які ў новай форме працягваў папярэднюю работу. Зь вялікай упартасцю, перамагаючы паставаныя перашкоды з боку адміністрацыі, тут далей арганізующца розныя культурна–асьветныя мерапрыемствы. Сярод іх заслугоўвае ўвагі салідны драматычны гуртком у Гарадку, які з узелам страшаўскіх самадзеянікаў паставіў некалькі спектакляў, між іншым, “Паўлінку” Я. Купалы.

У гэтых час Лебядзінскі цесна супрацоўнічае з Піліпам Кізевічам³ — сябрам Гарадзенскай акруговай управы ТБШ. Не мінуў Страшава і Гарадок і сакратар Галоўнай управы ТБШ Рыгор Шырма⁴, які тады высока ацаніў мастацкі ўзровень гарадоцкага хору і захапляўся майстэрствам народных съпевакоў у Страшаве⁵.

Арганізаваныя і кіраваныя Міколам Лебядзінскім гурткі Грамады і ТБШ разьвівалі і ўмацоўвалі ў народзе вартасці сваёй нацыянальнай культуры, пашыралі веды аб сацыялістычным будаўніцтве ў савецкай Беларусі.

Ува ўмовах савецкай улады нарэшце мог і Мікола Лебядзінскі вярнуцца да любай настаўніцкай прафесіі. Летам 1940 г. у Сьвіслачы быў арганізаваны раённы курс для павышэння пэдагагічных кваліфікацыяў мясцовых настаўнікаў. Разам з сваімі калегамі паглыбліяў там свае веды і Мікола Лебядзінскі.

Аднак нядоўга давялося яму карыстацца магчымасцю нармальнай настаўніцкай працы. 22 чэрвеня 1941 г. пачалося гітлераўскае нашэсьце на Савецкі Саюз, а празь некалькі дзён — трохгадовая акупацыя Беласточчыны. Зыходзячы з таго, што славянскія народы павінны быць малапісменнымі, паслухмянімі нявольнікамі трэцяга рапту, беластоцкі крайскамісар не дазваляў у першыя гады акупацыі адкрываць у гэтым павеце нават пачатковых школаў. Нягледзячы на гэта, Мікола Лебядзінскі не пакідае сваёй гуманнай і патрыятычнай прафесіі і арганізуе таемную беларускую школку для старэйшых дзетак. Яна была раскрыта фашыстамі, і толькі вялікі хабар выратаваў яе настаўніка ад канцлягера. У гэты час Лебядзінскі ўключаетца ў аনтыфашысцкую партызансскую барацьбу і выконвае абавязкі сувязнога пры камандаванні брыгады імя К. Каліноўскага⁶.

Ува ўмовах усё большых паражэнняў на Ўсходнім фронце і росту партызанскага руху на Беласточчыне фашистыскія акупанты зъмянілі сваю тактыку ў школьнай справе, якая, аднак, ня мела нічога супольнага з імкненнем забяспечыць асьветныя патрэбы насельніцтва⁷.

Летам 1943 г. створаны пры Цывільнай управе Беластоцкай акругі г. зв. галоўны школьні інспектарат з'явярнуўся да Міколы Лебядзінскага з патрабаваннем адкрыць школу ў Страшаве. Пасля кансультацыі з камандаваннем сваёй брыгады і атрымання ўказанняў аб неабходнасці супрацьдзеяння фашысцкай ідэалёгіі, восеньню 1943 г. ён пачынае заняткі ў Страшавскай школе. Утрымоўвалася яна з складчын бацькоў, і ў чатырох клясах вучылася 95 вучняў з Страшава, Меляшкоў і Белявіч. Працэс навучання абаўляўся на мадыфікаваную праграму савецкай пачатковай школы пры адначасовым нелегальным выкарыстоўванні бе-

³ Кізевіч Піліп (1893 — ?) — беларускі грамадзка–палітычны і культурна–асьветны дзяяч, у міжваенны пэрыяд супрацоўнік Таварыства беларускай школы ў Горадні і Беластоку. Пасля другой сусьветнай вайны жыў у Польшчы, сябра праўлення Беларускага грамадзка–культурнага таварыства. — А.П.

⁴ Шырма Рыгор (1892—1978) — беларускі культурны і грамадзкі дзяяч, у міжваенны пэрыяд адзін з кіраўнікоў Таварыства беларускай школы. — А.П.

⁵ Шырма Рыгор. Песня — душа народа. Мінск, 1976. С. 131 і 154. — А.П.

⁶ Брыгада імя К. Каліноўскага — савецкая партызанская брыгада, якая дзеянічала на Гарадзеншчыне і на Беласточчыне ў 1943—1944 г. Яе камандзірам адзін час быў вядомы беларускі пісьменнік Аляксей Карпук. — А.П.

⁷ Гл. “Акупацыйная школьнай палітыка ў Беластоцкай акрузе”. С. 772—789 у гэтым выданні. — Рэд.

ларускіх савецкіх падручнікаў.

У ліпеньскія дні 1944 г. вызваленая Чырвонай Арміяй Беластоцкая зямля будзілася да новага жыцьця. Новы шлях мірнай працы адкрываўся і перад Міколам Лебядзінскім.

Ужо ў першыя дні верасьня 1944 г. працягвае ён сваю працу ў чатырохкляснай страшай-скай беларускай школе, якую адкрыў без надзеі на хуткае забесьпячэнне падручнікамі.

Інакш і быць не магло, — успамінае страшайскі настаўнік. — У той час пераважная частка Польшчы была яшчэ акупавана немцамі, а на вызваленай тэрыторыі Беласточчыны толькі што ствараліся адміністрацыйныя органы і школьнія ўлады. Многія школы наогул не працавалі.

Перад многімі нашымі землякамі адкрыліся магчымасці раптоўнага грамадзкага авансу: выйсці з забітай вёскі ў Беласток ці мо нават яшчэ вышэй — гэта ж было нешта, аб чым раней можна было толькі марыць! Агульная хвала пацягнула і Лебядзінскага. Восеньню 1950 г. назначаецца ён загадчыкам вялікай школы ў Гарадку, дзе працуе да 1 сакавіка 1951 г., пасля чаго едзе ў Кракаў на гадавы вышэйшы настаўніцкі курс, адкуль ужо не вяртаецца ні ў Страшава, ні ў Гарадок.

У 1952/53 г. Мікола Лебядзінскі ўжо на пасадзе намесніка дырэктара Беластоцкага пэдліцэю, а праз год — намесніка дырэктара Беластоцкай агульнаадукацыйнай XI-годкі ТПД пры вуліцы Мархлеўскага. Аднак абедзве дырэктарскія пасады не былі трывальныя. У маі 1954 г. ён апынуўся ў Ваяводзкім цэнтры ўдасканаленія асьветных кадраў⁸ (ВОДКО), дзе кіраваў сэкцыяй навукі аб канстытуцыі.

Праз некалькі гадоў Мікола Лебядзінскі вяртаецца да працы ў беларускім школьніцтве. Пачаткова ён паглыбляе свае веды на курсах беларускай мовы ў Аўгустове (1954 г.) і Суляю́ку пад Варшавай (1955 г.), пасля чаго ў 1958 г. назначаецца кірауніком сэкцыі беларускай мовы ў Беластоцкім акруговым мэтадычным цэнтры, дзе працаваў да верасьня 1965 г. Адсюль на працягу амаль восьмі гадоў ён візьтаваў дзясяткі школаў, выказываючы пасыядоўную дбайнасць пра ўзровень навучаньня роднай мовы. Такім руплівым, тактойўным і замілаваным у сваёй справе пэдагогам застаецца ён у памяці многіх настаўнікаў Беласточчыны.

Незалежна ад абавязкаў візьтатара на працягу 1959—1968 г. Лебядзінскі працаваў выкладчыкам беларускай мовы ў гарадоцкай пачатковай школе. Адначасова прымаў актыўны ўдзел у дзейнасці Беларускага грамадзка-культурнага таварыства і неаднаразова выбіраўся ў яго Галоўнае праўленьне.

Сёньня самотны пэнсіянэр часта ўспамінае свае мінулыя гады — гады радасныя і цяжкія, але заўсёды працавітыя, якімі звычайна харектарызуецца жыцьцё кожнага сумленнага чалавека. Не бяз гонару ўспамінае Мікола Лебядзінскі і сваіх вучняў, немалая чародка зь якіх стала вядомымі дзяячамі і спэцыялістамі. Любіць цікавіцца пажылы пэдагог і гісторыяй роднай асьветы, увасабленнем якой стала яго ўласнае жыцьцё. Любіць таксама выхоўваць гэтую зацікаўленасць у іншых, як, напрыклад, у аўтара гэтых радкоў.

Друкунца паводле: Беларускі каляндар. Беласток, 1979.

⁸ У пазнейшыя гады перайменованы на Акруговы мэтадычны цэнтар.

Пра Гальляша Леўчыка

Прапанова рэдактара Валкавыцкага¹ напісаць нешта пра Леўчыка з нагоды яго юбілею — сotай гадавіны з дня нараджэння — паказалася мне вельмі прывабнай. Бо як жа інакш! Пражыў паэт у Варшаве роўна сорак гадоў (1904—1944), адсюль ішлі ў “Нашу Ніву” яго вершы, тут адбывалася яго грамадзкая і культурная дзеянасць — неразлучная частка беларускага руху ў Варшаве... Ужо і загаловак пачаў “выклёўвацца” — нешта накшталт “Леўчык — беларускі пісьніар Варшавы”. Думалася яшчэ — праз прызму Леўчыка лягчэй і больш канкрэтна можна глянуць і на гісторыю беларускіх арганізацыяў у сталіцы, што даўно ужо прасілася пад пяро.

Хутка, аднак, давялося сустрэцца зь непрадбачанымі цяжкасцямі ў ажыццяўленіні гэтай задумы. Ужо першае знаёмства з матэрыяламі паказала, што ня ўсім нашаніўцамі шанцевала. У выніку, даступныя апубліканыя біяграфічныя звесткі пра Гальляша Леўчыка (Ляўковіча) надзвычай убогі і параўнальна нязначна перавышаюць дасягненіні літаратуразнаўства эпохі Дварчаніна². Можна таму мець абурнаваныя прэтэнзіі да гісторыкаў літаратуры, асабліва нашых, варшаўскіх, якія не заняліся вывучэннем складанага жыццёвага шляху паэта, калі сярод нас яшчэ былі шматлікія яго прыяцелі і знаёмыя.

Пётар Ластаўка, які жыў у Варшаве ад пачатку 30-х гадоў і ведаў Леўчыка асабіста, заняўся ў палове 60-х гадоў дасыледаваньнем яго жыццяпісу. У першую чаргу — высьвяленьнем акалічнасцяў съмерці паэта. На вялікі жаль, заўчасная съмерць не дазволіла яму закончыць гэту працу³, а карэспандэнцыя і запіскі, якія засталіся ў сямейным архіве Ластаўкі, не зъмяшчаюць нічога, што паказала бы на канкрэтныя рэзультаты яго пошукаў.

У такіх умовах лічу патрэбным прывесыці жменьку біяграфічных фактаў, якія могуць быць прыдатныя дасыледчыкам літаратурнай спадчыны Гальляша Леўчыка.

Хіба першую звестку пра дзеянасць Леўчыка ў Варшаве зъмісьціла 1(14) сінегня 1911 г. “Наша Ніва”. Як паведамляў яе варшаўскі карэспандэнт Саўка Барывой⁴, 21 лістапада 1911 г. адбылася тут беларуская вечарына, арганізаваная студэнтамі Варшаўскага ўніверсітэту:

...на сцэне мы ўбачылі на лаўцы хворага, слабога, ледзь жывога мальца—беларуса, у зэрбнай сарочцы, прыкрытыага старэнкай сьвіткай — тып праўдзівага беларуса—мужыка. Быў то малады пісьніар Леўчык Гальляш. Ён слабым голасам пад гітару прапяяў «Мне трэба ўмерці» і апроч таго пасля шмат чаго дэкламаваў. Усё выпаўніў шчыра, і публіцы надта спадабаўся.

Як вядома, ува ўмовах царскага рэжыму адзінай беларускай арганізацыяй, якая існавала ў Варшаве, было зямляцтва студэнтаў—беларусаў Варшаўскага імператарскага ўніверсітэту, якім апекаваўся вядомы вучоны Яўхім Карскі⁵. Студэнтам памагалі беларусы — жыхары гораду, якія мелі сваё сяброўскае нефармальнае згуртаванье. Паводле Людвікі Войцікавай, у ім удзельнічалі Ванда Агулья—Кандрацкая (пазней Ястшэмбская). Вітальд і Францішак Выславухі, Віктар Галаўня, Язэп Гапановіч, Лявон Дубейкаўскі, Марыя Залейская, Рамуальд

¹ Валкавыцкі Георгі (нар. 1923) — галоўны рэдактар газеты “Ніва” ў 1956—1987 г. — А.П.

² Маеца на ўвазе беларуское літаратуразнаўства 1920-х гг., калі выйшла “Хрестаматыя новай беларускай літаратуры” Ігната Дварчаніна (1927 г.). — А.П.

³ Пятро Ластаўка памёр у 1968 годзе. — А.П.

⁴ Саўка Барывой — псеўданім Рамуальда Зямкевіча. — А.П.

⁵ Яўхім Карскі з 1894 г. быў прафэсарам Варшаўскага ўніверсітэту, а ў 1905—1910 г. ягоным рэктарам. — А.П.

Зямкевіч, Гальляш Леўчык, Людвік Славінскі, Уладзіслаў Сталыгва з жонкай і дзяцьмі ды іншыя.

Пасъля першай сусьеветнай вайны зноў бачым Леўчыка ў Варшаве. 15 ліпеня 1925 г. ён быў выбраны сакратаром праўленення Беларускага камітэту ў Варшаве. Паведамляючы аб гэтым, віленская “Krynica” пісала 9 жніўня 1925 г., што памяшканье камітэту знаходзіца на вуліцы Макатоўскай, 12, кв.3.

Хацелася глянуць на гэты дом, дзе Леўчык кожны дзень выконваў свае сакратарскія абавязкі. Вось і Макатоўская — у самым цэнтры гораду, шукаем нумар 12... ды што гэта? Гэта ж Дом мэтадыста⁶, з капліцай, адміністрацыйнымі і рэдакцыйнымі памяшканьямі і вядомай ува ўсёй Варшаве школай англійскай мовы. Неяк успамінаецца дзіцячая гульня “цёпла, цёпла...”. Леўчык быў пратэстантам, гэта вядома, а знойдзены сълед вёў несумненна ў правільным напрамку. Усё ж сумневы не зьнікалі: добра, ёсьць нумар 12, але ж гэта сёньняшні, а як вядома, ад 1925 г. у Варшаве ператраслося амаль усё, ня толькі нумары дамоў. Але аб tym, як там было калісь, ня памятаюць ні суседзі, ні сучасныя старажылы. Пацьвярджэнне знайшлося толькі ў бібліятэцы: так, нумар не зьмяніўся.

Лякалізацыя Беларускага камітэту ў Доме мэтадыста выклікае зразумелую цікавасць. Нячаста здараецца, каб адна арганізацыя трymала бескарысльва пад сваім крылом іншую арганізацыю. Гэта наводзіць на думку магчымасць узаемных сувязяў, супрацоўніцтва. У чым гэта праяўлялася і якая была тут роля Леўчыка — вось пытаньні, якія ўсё чакаюць дасылчыка. Урэшце, справа не такая ўжо другарадная, паколькі ў чэрвені 1926 г. Леўчык выбіраецца сакратаром створанага ў Варшаве цэнтральнага праўленення Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры. Магчыма, што і ў гэтым выпадку не абышлося без супрацоўніцтва з мэтадыстамі, нягледзячы на ўдзел у цэнтральным праўленні БІГіК лідэра беларускай хадэцкай кс. Адама Станкевіча. За гэтым прамаўляюць тагачасныя зацікаўленыні мэтадыста беларускім рухам⁷.

У 30-я гады Гальляш Леўчык быў служачым у Найвышэйшым судзе ў Варшаве і адначасна шмат працаўаў над перакладамі рэлігійнай літаратуры на беларускую мову, якія паявіліся ў выданьнях “Арфа Сіану” (Сіёну? — Рэд.), “Новае Жыцьцё” і “Дух Прауды”. У гэты час, калі цэнтральнае праўлененне БІГіК было ўжо ў Вільні, у Варшаве дзейнічала толькі Беларускі студэнцкі саюз (1930—1933), а потым — Асьветнае таварыства беларусаў. Гальляш Леўчык ня ўдзельнічала ў кіраўніцтве гэтих арганізацыяў, аднак бываў іх частым госьцем, выступаў з сваімі вершамі.

Цікавыя звесткі аб жыцьці Леўчыка ў першыя гады другой сусьеветнай вайны зъмясьціў Ян Пятроўскі⁸ ў сваіх успамінах, выдадзеных з нагоды 85 гадавіны з дня нараджэння паэта⁹. Іх вартасць дакументальная, паколькі яны ёсьць пераказам слоў самога Леўчыка, з якім Ян Пятроўскі сустрэўся ў сінезні 1941 г. у Варшаве. Варта пазнаёміцца з некаторымі фрагментамі гэтих успамінаў перш за ўсё з увагі на розныя недакладнасці, якія паявіліся на старонках друку.

Напярэдадні вайны (летам 1939 г.) Леўчык перабываў у Слоніме, а жонка знаходзілася ў Варшаве. Хутка пасъля таго, як немцы занялі Варшаву, Ляўковічыха накіравалася ў Слонім,

⁶ Мэтадысты — пасъядоўнікі адной з плыняў пратэстантызму. У міжваенны перыяд разгарнулі актыўную місіянэрскую дзейнасць у Польшчы, і адным з іх асноўных цэнтраў была Вільня. — А.П.

⁷ Пра сувязі мэтадыскай царквы з заходнебеларускім нацыянальным рухам 2 грунтоўныя артыкулы выдаў Алег Латышонак: *Biajoruski ruch narodowy a protestantyzm w II Rzeczypospolitej // Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach połnocno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białogórz Zachodnia i Litwa Wschodnia)* w latach 1939—1941. Warszawa, 1995. S. 33—40; Беларускія палітыкі і пратэстанты. Ад “Гомана” да Грамады // Спадчына. 2003. № 3. — А.П.

⁸ Пятроўскі Ян (1905—2002) — беларускі рэлігійны дзяяч, адзін з актыўістаў беларускага пратэстанцкага руху ў міжваеннай Польшчы і ў пасъляваеннай эміграцыі. — А.П.

⁹ Съветач Хрыстовава Навукі. № 81. 1965.

да мужа. Прыблізна ў гэтым самым часе Ляўковіч пакінуў Слонім і пасъля многіх цяжкасцяў, ідучы і едуchy, прыбыў у Варшаву. У дарозе Ляўковічы разымнуліся. Дайшоўши да сваёй кватэры на Кашыкоўскай вуліцы, Леўчык пастукаў у дзвіверы, спадзяючыся, што дзвіверы адкрые жонка. На зьдзіўленніне, перад ім стаяў чужы мужчына... Хутка выяснялася, што людзі, якія занялі кватэру, нічога ня ведаюць пра папярэdnіх кватарантаў і пра кватэру.

Такім чынам, прыбыўши ў Варшаву, Ляўковіч застаўся адзін, бяз жонкі, кватэры і сваёй каштоўнай бібліятэкі. Не сядзеў ён на грузавішчы, — як піша Людвіка Войцікава¹⁰, — паколькі дом ня быў разбураны. Адначасова ня мог быць тады (у 1940 г.) Леўчык у Слоніме, як мяркую Алег Лойка¹¹ (гл.: Горад над Шчарай // Маладосць. 1976. Красавік. С. 149).

Пазбаўлены ўласнай кватэры і найбольш неабходных сродкаў да жыцця, бадзяўся Леўчык у цяжкія акупацыйныя гады па чужых кутах. Нейкі час хаваўся ў камітэцкай сталоўцы¹². Паводле сведчання Баляслава Манкевіча, на працягу 1940/41 і 1941/42 г. яны працавалі разам з Леўчыкам у якасці выкладчыкаў на курсах беларускай мовы. У 1942 або 1943 г. Леўчык жыў некалькі месяцаў у прытулку ў падваршаўскай мясцовасці Гура Кальварыя, пасъля чаго зноў вярнуўся ў Варшаву. Тут пражывалаў у прытулку на Кракаўскім прадмесці (цяпер дом “Caritas”), якія вялі мана什кі. Быў ужо хворы, і прытулак даваў яму ня толькі дах над галавой, цёплую сілаву, але і найбольш неабходную лекарскую апеку.

Аб апошніх дніх жыцця Леўчыка — толькі домыслы... Істотнае пра лёс паэта расказаў у сакавіку 1979 г. тагачасны служачы Беларускага камітэту Мікола Ждановіч. Ён спаткаўся з Леўчыкам у ліпені 1944 г. на два—тры тыдні перад Варшаўскім паўстаннем у памяшканні камітэту. Тады Леўчык сабраў свае дакумэнты і разьвітаўся з М. Ждановічам, паведамляючы яму, што зьбіраецца ехаць у Слонім, які, дарэчы, быў ужо вызвалены Чырвонай Арміяй. Невядома, аднак, ці выйшаў ён з Варшавы, tym больш невядома, ці дасягнуў сваю радзіму.

Пётар Ластаўка праводзіў пошуки сярод жыхароў Варшавы, якія пасъля капітуляцыі паўстання былі выгнаныя з гораду ў Прушкоўскі лягер¹³. Ён атрымаў звесткі, быццам Леўчык памёр па дарозе з Варшавы ў Прушкаву і што пасъля вайны прытулак наведала жонка паэта, якая забрала яго рэчы. На мой погляд, гэтыя чуткі мала праўдападобныя. Па-першы, наўрад ці перажыў цяжка хворы 64-гадовы Леўчык пекла паўстання, прычым трэба ўлічыць, што ён знаходзіўся ў раёне Старога Места, дзе зынішчэнні і ахвяры цывільнага насельніцтва былі найбольшыя ў горадзе. Па-другое, як піша Ул. Калеснік¹⁴, жонка Леўчыка загінула ў часе акупацыі¹⁵, і ўрэшце, па-трэцяе, сам прытулак быў дашчэнту разбураны, у сувязі з чым не было куды і па што прыяжджаць.

Невядомая съмерць Гальляша Леўчыка — не вынятак. Найхутчэй ён падзяліў лёс многіх тысяч жыхароў Варшавы, якія загінулі бязь весткі ў трагічныя дні паўстання.

Друкунца паводле: Беларускі каляндар. Беласток, 1980.

¹⁰ Людвіка Войцікава — прозвішча па мужу Людвікі Сівіцкай (Зоські Верас). — А.П.

¹¹ Лойка Алег (нар. 1933) — беларускі паэт і літаратуразнаўца. — А.П.

¹² Маецца на ўвазе сталоўка Беларускага нацыянальнага камітэту ў Варшаве. — А.П.

¹³ Прушкоўскі лягер — лягер для ваеннапалонных, які месьціўся ў Прушкаве — невялікім гарадку недалёка ад Варшавы. Туды немцы зганялі асалелых варшавян пасъля падаўлення Варшаўскага паўстання. — А.П.

¹⁴ Калеснік Уладзімер (1922—1994) — беларускі пісьменнік і літаратуразнаўца. — А.П.

¹⁵ Калеснік У. Сцягі і паходні. Мінск, 1965.

Капрызная “Кудзельніца”

Ужо больш дзесяці гадоў памяшканье варшаўскага клубу БГКТ пры Сэнатарскай вуліцы ўпрыгожвае цудоўная карціна Міхася Сеўрука, якая выяўляе маладую сялянку за кудзеляй. За гэты час карціна стала звычайнай часткай “крайвіду” клубу, яго наведнікі прывыклі да яе і, магчыма, не было б падставы да спэцыяльнага зацікаўленення гэтым мастацкім творам, калі б не яго асаблівая гісторыя.

Бадай ці не ўпершыню паказала сябе наша прыгажуня ў берлінскай “Раніцы”, якая 6 чэрвеня 1943 г. зъмісьціла рэпрадукцыю карціны з кароткім паясьненнем: “Сеўрука «Кудзельніца». Собскасць Гарадзкой управы г. Баранавічаў”. Калі была створана “Кудзельніца”, газета не паведамляла.

Ішлі гады, і рэпрадукцыя нашай карціны паявілася за акіянам, у нью-ёрскім літаратурна-мастацкім альманаху “Конадні” (1954. № 1. С.51). Тут яна атрымала новае імя — “Пralлья” — і мэтрыку нараджэння: 1943 год.

Прайшло яшчэ адно дзесяцігодзьдзе — і Сеўрукова “Кудзельніца” ўжо не ў рэпрадукцыях, а ў арыгінале завітала ў варшаўскі аддзел БГКТ. Прывезла яе непасрэдна пасля вайны зь Беларусі ў Польшчу Антаніна Говар і запрапанавала таварыству купіць карціну. Паколькі Галоўнае праўленне БГКТ ня мела на тое сродкаў (вядома!), справу ўзяла ў свае рукі грамадзкая салідарнасць. Нашы члены Пятро Ластаўка, Васіль Рамановіч і Зыгмунт Селевіч ахвяравалі адпаведную суму грошай — і карціна стала нашай.

Пасля рэстаўрацыі, якую выканаў інж. арх. Браніслаў Іванчык, 22 сінегня 1974 г. “Кудзельніца” ў поўнай красе паўстала перад чытачамі “Нівы”, аднак і гэтым разам у новым уvasабленыні — “Дзяўчыны за кудзеляй”. Адначасова, відаць, каб гісторыя не была нуднай, “Ніва” пайнфармавала, што Сеўрук апошні раз бачыў свой твор у 1939 г., з чаго чытачы зразумелі, што ўзынік ён, адпаведна, раней.

У апошні час “Кудзельніца” гасціюе ў Менску. Ды вось і цяпер (няўжо традыцыя?) усё мяняе ня толькі сваё імя, але і ўзрост. У лютым 1980 г. яна паявілася ў “Маладосыці” (“За прасыніцай”, алей, 1941 г.) і амаль адначасова ў выдадзенай Саюзам мастакоў БССР кніжачцы “Міхась Сеўрук” — пад называй “Папрадуха”, прычым зноў зь іншай датай нараджэння: 30-я гады!

Урэшце капрызы красуні не на жарт усхвалівалі нашых хлопцаў. Зьнялі карціну, вынялі палатно з рамаў і давай шукаць сапраўдную мэтрыку. І знайшлі: 1942 год! Будзем спадзявацца, што гэтае “адкрыццё” дазволіць у будучыні ліквідаваць існы разнабой адносна даты намалювання карціны. Было б таксама культурна спыніць пошуки новых імён “Кудзельніцы”. Такой яна нарадзілася, так яе называў у 1974 годзе Міхась Сеўрук падчас свайго візиту ў Варшаве.

Друкунца паводле: Ніва. 1981. 19 ліпеня.

Невядомы нашанівец Янук Д.

У 1910 годзе на старонках “Нашай Нівы” пачалі друкавацца вершы, аўтар якіх скрываўся пад псэўданімам Янук Д. Аднак сапраўднае прозывішча паэта доўгі час было невядомае. Больш таго, паводле Янкі Саламеўіча¹ (Полымя. 1979. Сынегань. С. 246), аўтарытэтныя беларускія літаратуразнаўцы прыпісвалі гэты псэўданім М. Арлу (Сыціпану Пятэльскаму) быццам на падставе выказвання Максіма Гарэцкага ў яго “Гісторыі беларускага літаратуры” (Вільня, 1920 г.).

Выпадае заўважыць, што Гарэцкі не дапусціў памылкі, аб чым пераканаўча съведчыць цытаваная ў яго падручніку (с. 198) апінія Максіма Багдановіча: “Арол і Янук Д. — людзі, што маюць палёт і талент, але мала шліфуюць яго”. Як бачым, Гарэцкі гаворыць *аб двух паэтах*, а не *аб адным*. Не сумняваўся ў гэтым таксама Ігнат Дварчанін (гл. яго: Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры. Вільня, 1927. С. 329—331).

Віноўным гэтай блытаніны Арсень Ліс² лічыць акадэміка Карскага, які ў сваіх “Белорусах” (Т. 3. Ч. 3. С. 377) Янuka Д. атаясамліваў з М. Арлом³. Аднак і тут толькі частка прайды. Бадай на той жа старонцы, пералічваючы вершы Янuka Д., Карскі напісаў: “Д. Янук, вероятно то же, что Д/орошкевич/ Янук”. Значыць, ніхто зь літаратуразнаўцаў ня быў так блізкі да развязкі гэтага пытання як Карскі…

Расшыфроўка Янuka Д., магчыма, засягнулася б на яшчэ даўжэйшы час, калі б не сяброўская інсіпірацыя А. Ліса аўтару гэтых радкоў. Яшчэ ў часе падрыхтоўкі нарысу пра жыцьцё і творчасць М. Арла (Ніва. 1978. 5 лютага) быў знайдзены яго верш “Пясьніяр”, прысьвечаны Янку Д. (Наша Ніва. 1913. 14 лістапада), які наводзіў на думку магчымасць іх асабістага знаёмства. Такое меркаваныне падмазоўвалі вершы Янuka Д., дасыланыя ў “Нашу Ніву” з *Крынак і Семяноўкі*. Гэта ўжо паказвала, што Арол і Янук Д. сапраўды дзейнічалі ў той самай аколіцы. І ўрэшце, вельмі істотнае значэнне для ідэнтыфікацыі паэта меў знайдзены яго верш, адзіны падпісаны “Янук Д-іч” (Шкада разьбітых мар // Наша Ніва. 1913. 21 лістапада).

Далейшыя пошуки завялі нас у верасьні 1979 г. у вёску Меляшкі каля Гарадка да пляменьніцы Арла — Ганны Марцінчык, у якой быў знайдзены здымак жонкі Арла, адрасаваны Івану Дарашкевічу. На пытаныне, хто такі Дарашкевіч, бабуля адказала: “Калега Арла, разам вучыліся ў Ялоўцы, абодва настаўнічалі і пісалі вершы ў «Нашу Ніву»”. А падрабязнасьці, біографія, здымкі? “Ды навошта мне аб гэтым гаварыць, — кажа Ганна Марцінчык, — вось тут, па-суседзку, жыве родная сястра Дарашкевіча, Люба Лавіцкая, яна раскажа больш...”

Нам выразна шанцавала. Ад Любы Лавіцкай і яе мужа была атрымана добрая жменя звестак пра паэта, яго вучобу і настаўніцкую працу, а таксама адрас яго другой сястры Надзеі ў Познані і яе сына палкоўніка Я. Дарашкевіча, які неадкладна прыслалі рэпрадукаваны тут [маеща на ўзвaze першапублікацыя. — Рэд.] здымак. Хутка знайшоўся адрас дачкі паэта — Людмілы Іванаўны Дарашкевіч, кандыдата геаграфічных навук, дацэнта, якая прафыювае ў Ленінградзе.

Іх інфармацыі дазволілі ўваскрэсіць постаць Янuka Д. — другога пасыля Арла нашаніўскага песьніара з нашай Беласточчыны.

* * *

Іван Дарашкевіч — сын Канстанціна і Анастасіі, нарадзіўся ў 1890 г. у вёсцы Меляшкі тагачаснай Гарадзенскай губэрні. Бацькі Івана — мясцовыя сяляне — мелі да першай

¹ Саламеўіч Янка (нар. 1938) — беларускі паэт і літаратуразнаўца. — А.П.

² Ліс Арсень (нар. 1934) — беларускі літаратуразнаўца і фальклорыст.

³ Дзень Паэзіі. Мінск, 1980. С. 223. — А.П.

сусьеветнай вайны 8 гектараў зямлі і немалую чародку дзяцей: Івана, Юльяна, Міколу, Ганну, Марыю, Надзею і Любу.

Пачатковую адукцыю Іван атрымаў у роднай вёсцы і ў суседнім Гарадку, дзе пасябраўаў з аднагодкам Сыцяпанам Пятэльскім — будучым паэтам М. Арлом. Пасьля гэтай школы абодва працягвалі вучобу ў царкоўна-настаўніцкай сэмінарыі ў Ялоўцы, якую закончылі ў 1909 г. У наступныя гады Іван Дарашкевіч настаўнічаў у Семяноўцы і ў Кулях пад Галынкай. Тут у 1913 г. ажаніўся з 18-гадовай Кацярынай Маркаўнай Буцько. Неўзабаве, відаўчна, восеніню 1913 г., пераехаў у Літву, дзе яшчэ адзін год настаўнічаў у вёсцы Даўкшы каля Панявежысу.

Істотны ўплыў на творчы працэс Дарашкевіча аказала “Наша Ніва”, а таксама Сыцяпан Пятэльскі, які натхняў сябра да дзеянасьці на ніве роднай культуры. Працуочы настаўнікам у вёсках Гарадзеншчыны, Дарашкевіч займаўся зьбіраннем беларускіх народных песень, запісы якіх з нотамі дасылаў Антону Грыневічу ў Пецярбург⁴. Восеніню 1910 г. пачалося яго супрацоўніцтва з “Нашай Нівай”, якое працягвалася чатыры гады — да пачатку першай сусьеветнай вайны.

За гэты час газета надрукавала шэраг вершаў Янука Д., у якіх на першы плян высоўваецца сацыяльная тэматыка беларускай вёскі (“Доля”, “Стогн”, “З родных аброзкоў”, “Ганя” і іншыя). Спрабаваў паэт сваіх сілаў і ў лірыцы каханья, а таксама ў рэфлексійнай паэзіі (“Псалм СХХХVI”, “Шкада разъбітых мар”). Малапас্থяховымі былі затое яго спробы ў галіне прозы. 16 сінегня 1910 г. рэдакцыя “НН” пісала: “Януку Д. Дзякуем за «Першыя крокі жыцця». Скарystаем. Просім не забываць надалей”. Аднак гэтае апавяданье доўгі час не паяўлялася ў друку, і ў красавіку 1912 г. рэдакцыя прапанавала яго паправіць. Здаецца, што з гэтай прапановы паэт не скарystаў.

Восеніню 1914 г. Іван Дарашкевіч быў мабілізаваны ў царскую армію і накіраваны ў школу прапаршчыкаў у Араньенбаўме пад Пецярбургам (цяпер горад Ламаносаў). Паводле съведчаньня дачкі, Людмілы Іванаўны, Дарашкевіч з энтузіязмам успрыняў рэвалюцыю і служжыў Чырвонай Арміі зь першых дзён яе арганізацыі да апошняга дня свайго жыцця⁵.

Аднак, відаць, у яго ваеннай службе быў перапынак. Як паведаміла сястра паэта, Люба Лавіцкая, непасрэдна пасьля вайны ён вярнуўся разам зь сям'ёй (якая была ўва ўцякацтве) у Меляшкі. Тут знайшоў разбураную гаспадарку і мізэрныя жыццёвыя пэрспэктывы. І толькі праз два-три гады выехаў зь сям'ёй (цераз зялёную границу) у Савецкі Саюз. Быў кадравым ваенным.

Як піша Людміла Іванаўна, Дарашкевіч большую частку жыцця пражыў у Варонежы. У вольны час пісаў вершы, але ўжо толькі для сябе перакладаў Міцкевіча⁶. Быў зацягнутым паляўнічым і рыбаловам, цікавіўся радыётэхнікай, займаўся разьбой. З Варонежу пайшоў на фронт. Загінуў у змаганьні зь немцамі ўnoch з 23 на 24 лютага 1943 г. пад вёскай Фецішчава Балхойскага раёну Арлоўскай вобласці.

Дом, у якім жылі Дарашкевічы ў Варонежы, быў разбураны ў часе ваеных дзеяньняў. Загінулі сямейныя памяткі і ўвесь архіў паэта. “Адзінае, што ў мяне засталося, — піша Людміла Іванаўна, — гэта слова песні, якую тата напісаў на фронце пасьляховой ваеннай аперацыі. Пасылаю іх вам”. Гэтую песнню “Вперёд, волжане”, напісаную 7 сінегня 1942 г., прапануем увазе чытачоў разам з некаторымі яго вершамі нашаніўскае пары.

Друкуеца паводле: Ніва. 1981. 2 жніўня.

⁴ Таксама.

⁵ Ліст Людмілы Дарашкевіч да аўтара ад 27.01.1980 г.

⁶ Цяжка сказаць, ці ваенны рэгламэнт ці іншыя прычыны не дазволілі Дарашкевічу публіковаць яго вершы ў выдавецтвах БССР міжваеннага часу. Так ці інакш ён быў тады невядомы ў беларускай літаратуры. Відавочна, з гэтай прычыны А. Ліс выказаў памылковае съвязяджэнне, што Дарашкевіч загінуў “на крывавых палях першай сусьеветнай вайны” (гл. цытаваны: Дзень Паэзii. С. 224).

Адзін народ, адна дзяржава

Сёння, 17 верасня, мінае роўна паўстагодзьдзя з таго часу, калі Чырвоная Армія перайшла ўсходнюю граніцу міжваеннай польскай дзяржавы і неўзабаве выйшла на лінію, устаноўленую міждзяржаўнай нямецка–савецкай дамовай, т.зв. пактам Рыбэнтропа–Молатава. Вялікія ашары тагачаснай польскай дзяржавы былі далучаны да СССР, у тым ліку ўсе заходнебеларускія землі.

З нагоды 50-годзьдзя заключэння нямецка–савецкага пакту прэса, радыё і тэлевізія, а таксама парламент ПНР асудзілі яго як ненармальны і злачынны. З другога боку беларускія сродкі масавай інфармацыі падкрэсліваюць іншы аспект дамовы, а менавіта, што ў выніку адбылося ўзъяднанне ўсіх беларускіх зямель у адной нацыянальнай рэспубліцы. А гэта значыць, што пакт Рыбэнтропа–Молатава выправіў гісторычную несправядлівасць, якую стварыў Рыскі трактат. Прыгадаем, што гэты ганебны трактат, падпісаны ў сакавіку 1921 г. прадстаўнікамі Польшчы і савецкай Расей, разарваў жывое цела Беларусі на дзьве часткі. Такі ненармальны стан працягваўся 19 гадоў, да верасня 1939 г.

У гэтай сувязі сумленная ацэнка падзеяў 1939 г. немагчымая без уліку канкрэтных гісторычных абумоўленняў. Падчас першай сусветнай вайны, калі наш народ будзіўся да дзяржаўнага жыцця, беларускія палітыкі імкнуліся разыграць розныя карты: нямецкую, расейскую і польскую. Аднак у кожным выпадку (БНР, федэрация з Расеяй ці Польшчай) яны імкнуліся захаваць цэласнасць нацыі як сваё святое, прыроднае права, якое, дарэчы, тэарэтична не адмаўлялася ні Леніным, ні Пілсудзкім. Аднак у Рызе перамаглі звычайнія вялікадзяржаўныя інтэрэсы абодвух суседзяў, якія выявіліся ў злачыннай канцепцыі падзелу беларускай зямлі.

Варта заўважыць, што тых палітыкаў, якія імкнуцца да падзелу сваёй бацькаўшчыны ці ўхваліваюць яго, называюць здраднікамі. На нашае шчасце і гонар, пад Рыскім трактатам не было подпісу прадстаўніка Беларусі. Як жа ў гэтых адносінах было зь беларускімі дзяячамі міжваеннай пары ў абодвух частках падзеленай бацькаўшчыны?

Вось жа, як піша Віктар Мароз у артыкуле “Пакты, трактаты і беларусы”, апублікованым нядайна ў нефармальным часопісе “Кантакт” (1989. № 2),

у міжваенным пэрыйядзе не было ніводнай беларускай партыі, якая ў сваёй праграме не дамагала-ся б злучэння ўсёй беларускай зямлі. У гэтай справе партыі розыніліся паміж сабою толькі мэтадамі, якімі хацелі дасягнуць гэтую мету.

Такім было становішча ня толькі камуністаў і пракамуністычных арганізацый, але і “Цэнтрасаюз” Астроўскага—Луцкевіча¹ і Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі—палітычных груповак, якія востра крытыковаліся ў БССР як нацыяналістычныя, сацыял-фашистыкі і г.д. Аб гэтым, між іншым, сведчыць артыкул “Славянафільства і беларускі народ”, апублікованы 19.01.1940 г. у віленскай хадэцкай “Krynicy”, у якім адлюстроўвалася вызваленчая місія Чырвонай Арміі і працэс узъяднання ўсіх беларускіх зямель. Не выпадкова гэтую падзею прымалі нават тыя беларускія дзяячы, якія не пагаджаліся з савецкай систэмай. Аб

¹ “Цэнтрасаюз” (Цэнтральны саюз культурных і гаспадарчых арганізацый) — беларуская грамадзка-палітычная арганізацыя правацэнтрысцкага кірунку ў Заходній Беларусі ў 1930—1934 г. Яе лідэры (Антон Луцкевіч, Радаслаў Астроўскі, Фабіян Акінchyц і Янка Станкевіч) лічылі неабходным ісці на пэўныя кампрамісы з польскім урадам дзеля забесьпячэння магчымасці правядзення культурна-ас্বетнай дзейнасці. Ідеалігія “Цэнтрасаюзу” не здабыла вялікай папулярнасці сярод заходнебеларускага грамадзтва. Арганізацыя распалася з-за ўнутраных супяречнасцяў. — А.П.

гэтым вырашаў лепшы ці горшы, але агульны лёс нацыі, якая пачынала новы этап свайго разьвіцця ў адной дзяржаве.

Прыхільна ўспрыняла савецкую ўладу таксама пераважная частка сялянства — асноўная маса насельніцтва Заходній Беларусі. Аб гэтым съведчаць ня толькі савецкія публікацыі, якія могуць быць западозраны ў тэндэнцыйнасці, але і выказваныні нямецкіх і амэрыканскіх дасыледчыкаў, а таксама польскіх аўтараў у шматлікіх пазацэнзурных выданнях, якія цяжка было б лічыць пераказчыкамі прасавецкіх сымпатыяў. У гэтых адносінах варта працытаваць нашага беластоцкага пісьменніка Васіля Петручукана:

Хачу выразна падкрэсліць, што я быў вызвалены (без двукосьця) Чырвонай Арміяй. Я ў 1939 годзе ўпершыню пайшоў у школу, і то ў савецкую школу, якой мы, беларусы, вельмі чакалі <...>. Цяпер гавораць розна, і было па-рознаму, але мы чакалі прыходу савецкай улады, як дзіця чакае прыходу маці з поля (Ніва. 1989. 5 лютага).

Аднак сёньня, праз паўстагодзьдзя, зьявіліся аўтары, якія спрабуюць даказаць, што такія ацэнкі ня што іншое як “сталинская пропаганда” (гл.: Grzy Jacek. Docent sfrustrowany // Kurier Podlaski. 8—10.09.1989.). Зноў іншыя, як, напрыклад, С. Таляронак² у менскім “ЛіМе” ад 25 жніўня, памяншаюць значынне дзяржаўнага ўзъяднання беларускай нацыі і падкрэсліваюць адмоўныя, нярэдка трагічныя, падзеі, якія адбыліся пасля ўзъяднання, такія, як расправа з дзяячамі заходнебеларускага вызваленчага руху, масавыя рэпресіі і г.д.

Ня будзем аспрэчваць выказваныні Таляронка, аднак заўважым, што як у кожнай справе, так і ў гэтым выпадку неабходны дакладны аналіз і выважаны рахунак стратай і прыбыткаў. У прыватнасці, можна задумацца, *ци ў выніку ўсіх міжваенных і пасъляваенных выпрабаванняў існавала б сёньня беларуская нацыя, калі б не адбылося яе ўзъяднанне, калі б Заходняя Беларусь працягвала заставацца ў межах Польшчы?*

У адрозненіе ад беларускага, польскі пункт гледжання на падзеі 1939 г. абумоўлены перш за ўсё стратай каляніяльных земляў на ўсходзе. У гэтых адносінах Рыскі трактат быў для Беларусі ня менш амаральнym і злачынным, чым для Польшчы быў пакт Рыбэнтропа—Молатава.

Друкуюцца паводле: Ніва. 1989. 17 верасня.

² Маецца на ўвазе артыкул Сяргея Таляронка “Жнівень і верасень 1939 года: погляд праз паўстагоддзя”, надрукаваны 25 жніўня 1989 г. — А.П.

Віленшчына — вяртаньне да традыцый

Вільня — гістарычна стаіца літоўска-беларускай дзяржавы, Вялікага Княства Літоўскага. Тут сфармавалася старажытнабеларуская літаратурная мова, выдаваліся кнігі Скарыны, Літоўскі статут, хронікі, разнастайная рэлігійная літаратура. Тут дзеянічаў Каліноўскі, жылі і працавалі дзяячы беларускага адраджэння. Пасля ганебнага падзелу Беларусі ў Рызе (1920 г.)¹ Вільня была цэнтрам грамадзка-палітычнага жыцця Заходній Беларусі. Немалое значэнне Вільня захоўвала і ў часе апошніх нямецкай акупацыі: аднавіў сваю дзеянісць закрыты польскімі ўладамі Беларускі нацыянальны камітэт, працавала беларуская гімназія і настаўніцкая сэмінарыя, дзеянічаў музей імя Івана Луцкевіча, адбываліся праваслаўныя і каталіцкія багаслужбы, даклады і канцэрты, выдаваўся тыднёвік “Беларускі Голос”.

Пасля вайны і аднаўлення савецкай улады ў Літве ўсё беларускае жыццё на Віленшчыне было ліквідавана, а многія дзяячы зьнішчаны ў савецкіх турмах і лягерох. Гэтыя дзеяніні, як правіла, зыходзілі з прынцыпаў сталінскай нацыянальнай палітыкі, згодна зь якой у саюзных рэспубліках дапускаліся да грамадзкага ўжытку толькі нацыянальная і расейская мовы. Культурныя і моўныя патрэбы нацыянальных меншасцяў ігнараваліся.

Аднак у Літве ў гэтых адносінах стварылася спэцыфічнае становішча. Паводле распаўсюджаных тут чутак, на просьбу Баліслава Берута на пачатку 50-х гадоў Москва “рэкамендавала” ўладам рэспублікі ўлічыць патрэбы польскага насельніцтва. Перад урадамі Літоўскай ССР паўсталі пытаныне, якіх жыхароў рэспублікі лічыць палякамі? Як вядома, на Віленшчыне жыло аўтахтоннае славянскае ці славянізаванае насельніцтва, пераважна каталіцкага веравызнання, якое найчасцей, асабліва на вёсках, карысталася беларускай мовай, аднак лічыла сябе частковая “тутэйшымі”, часткова беларусамі, або, атаясамліваючы “польскую веру” з нацыянальнасцю, палякамі.

Гэтае складанае пытаныне, як правіла, вырашалася не насельніцтвам, але тагачаснымі ўладамі ЛітССР, якія лічылі, што скіраваныне “тутэйшых” у польскай рэчышчы прынясе менш шкоды інтарэсам Літвы, чым прывіваныне ім беларускай нацыянальнай съядомасці. Думалася прыкладна так: калі ўва ўсходній Літве з'явіцца съядомае беларускае насельніцтва, то ў будучыні можа ўзыніць пагроза карэктуры граніцы з Беларускай ССР, тады як польскім яно сама па сабе не стане, у сувязі з чым яно будучы небяспечнымі ўплывы і прэтэнзіі Польшчы, ад якой, дарэчы, “ахоўвалі” Літву на толькі шчыльная савецкая граніца, але і паслушныя Москве сатэліцкі рэжым у Варшаве. У выніку, на пачатку 50-х гадоў ўладамі было адкрыта звыш 300 польскіх школаў, нават у такіх вёсках, у якіх падчас нямецкай акупацыі былі беларускія школы. Адначасова з 1953 г. быў арганізаваны выпуск рэспубліканскіх і раённых польскамоўных газет і часопісаў, радыёперадачы, гурткі мастацкай самадзеянасці і г.д.

Усё гэта спрыяла палянізацыі “тутэйшых”, аднак яе вынікі былі вельмі сціплыя, што наогул пацвярджала прагнозы ўладаў Літоўскай рэспублікі. З году ў год зъмяншалася колькасць польскіх школаў, якія ў большасці ператварыліся ў дзвіюмоўныя — польска-расейскія. На такі працэс упłyvaў амежаваны грамадзкі прэстыж польскай мовы, які няшмат адрозніваўся ад прэстыжу, напрыклад, беларускай мовы ў БССР ці на Беласточчыне.

У апошні час польскіе пытаныне ў Літве стала прадметам асаблівой палітычнай гульні ў канктэксце пашырэння літоўскага руху нацыянальнага адраджэння, згодна з адвежным

¹ Маецца на ўвазе заключэнне прэлімінарнай мірнай дамовы паміж Польшчай і савецкай Расеяй 12 кастрычніка 1920 г. у Рызе, якой фактычна перадвызначаўся будучы падзел беларускіх этнічных тэрыторый. — А.П.

прынцыпам: “Вораг майго ворага — майм саюзьнікам”. У выніку стварылася парадаксальная ситуацыя: у Польшчы літоўскіх палякаў падтрымоўвае антыкамуністычнае апазыцыя, а ў Літве — КГБ і расейскія камуністы, якія спадзяюцца выкарыстаць польскі рух як пажаданую процівагу нацыянальнім імкненням літоўцаў². Такім чынам на Віленшчыне хутка аднавіўся дзікі польска-літоўскі канфлікт, які пераканаў літоўскія ўлады і грамадзкіх дзяячоў, што стаўка на палянізацыю “тутэйшых” была памылковай.

У такіх складаных умовах летам 1988 г. на літоўскай палітычнай сцэне з'явіўся беларускі клуб “Сябрына”, кіраўнікі якога пачалі рыхтаваць грунт для адраджэння беларускага грамадзка-культурнага жыцця ў гэтай рэспубліцы. 15 сінтября 1988 г. дзяячы “Сябрыны” спаткаліся з прадстаўнікамі літоўскага таварыства “Вільнія”³, якое дзейнічае пры рэспубліканскім Фондзе культуры. У выніку гэтага спаткання абедзве арганізацыі апрацавалі і апублікавалі ў прэсе супольную дэкларацыю “Адродзім беларускую культуру”, у якой былі сформуляваныя наступныя патрэбы беларускага насельніцтва ў Літве:

- арганізацыя беларускіх школаў і дашкольных установаў;
- доступ да сродкаў масавай інфармацыі (беларускі прэсавы орган, радыёперадачы, тэлевізійныя праграмы);
- стварэнне Таварыства беларускай культуры пры літоўскім Фондзе культуры (Вечерніе новості⁴. 1989. 12 января).

Неўзабаве, 4 лютага 1989 г., у Вільні адбыўся з'езд Таварыства беларускай культуры (ТБК). Галоўныя мэты ТБК — актыўізацыя нацыянальнага жыцця літоўскіх беларусаў, папулярызацыя і разывіццё беларускай мовы. У плянах работы ТБК на бліжэйшую будучыню — стварэнне беларускай бібліятэкі-чытальні, лекторыю па пытаннях беларускай культуры, а ў пэрспектыве — адраджэнне Беларускага музэю, школьніцтва і катэдры ў Віленскім універсітэце. Была атрымана прынцыповая згода літоўскіх уладаў на выпуск прэсавага органа ТБК. Таварыства спадзяеца знайсці сталы прытулак у старожытных мурах былога базылянскага манастыра, які быў некалі адным з цэнтраў беларускай культуры ў Вільні.

Ці магчымае адраджэнне беларускага грамадзка-культурнага жыцця ўва Ўсходній Літве? Традыцыі традыцыямі, аднак 45 пасъляваенных “мёртвых” гадоў зрабілі сваё, і сёньня інтэлектуальны патэнцыял ТБК даволі скромны. Праўда, многія важныя праблемы, такія, як аднаўленне музэю, бібліятэкі ці ўніверсітэтскай катэдры, выпуск часопіса і т.п., могуць быць вырашаны з дапамогай уладаў рэспублікі, аднак гэтага яшчэ мала для стварэння аўтэнтычнага грамадзкага руху ў беларускамоўных вёсках Віленшчыны, на чым Таварыству таксама залежыць. Тым часам насељніцтва гэтых вёсак “ахоўваюць” ад беларускай съядомасці польскія ксяндзы і польскія дзяячы. Ці хопіць актыўістам ТБК жаданьня і сілаў, каб пераадолець гэтыя цяжкасці?

У гэтых адносінах многае залежыць ад зацікаўлення літоўскіх уладаў пэрспэктывой беларускага руху. Пакуль што гэтаму зацікаўленню спрыяе востры міжнацыянальны канфлікт на Віленшчыне, у сувязі з чым літоўскія дзяячы лічаць, што ТБК прыцягне частку нацыянальна несьвядомых “тутэйшых” і такім чынам створыць познаную процівагу польскаму нацыяналізму. Адной з праяваў такой тэндэнцыі быў артыкул Андрэя Сыцяпанава, апублікаваны ў студзені 1989 г. у віленскіх газетах⁵. Істотнае значэнне ў гэтых адносінах мае таксама прыхільная пазыцыя літоўскай Каталіцкай царквы да духоўных патрэбаў

² Маецца на ўвазе ідэя польскай аўтаноміі на Віленшчыне, з дапамогай якой савецкае кіраўніцтва імкнулася перашкодзіць выхаду Літвы з складу СССР. Вялікімі прыхільнікамі гэтай ідэі былі, у прыватнасці, старшыня Савету нацыянальнасці Вярхоўнага Савету СССР Рафік Нішанаў і сакратар ЦК КПСС Алег Шэйнін. — А.П.

³ Літоўскае таварыства “Вільнія” было заснавана 22 сакавіка 1988 г., пасъля чаго стварала свае аддзелы, групы і аналітычныя цэнтры. Супрацоўнічала з “Саюздзісам”. Актыўна змагалася з польскімі ўпłyвамі ў Вільні, дабівалася прызнання палякамі факту акупацыі імі гэтага гораду. — А.П.

⁴ “Вечерніе новости” — расейскамоўная газета, якая выходзіла ў Вільні ў 1957—1999 г.

беларускамоўных каталікоў.

З другога боку, польскія дзяячы ў Літве ахвотна бачылі б беларусаў у супрацьлітоўскім фронце, і так менавіта можна зразумець цёплую карэспандэнцыю пра заснаванье ТБК, зъмешчаную 10 лютага ў газэце “Czerwony Sztandar”⁶. Усё ж варта заўважыць, што гэтая газэта, якая распаўсюджваеца і ў беларускіх асяроддзінях, прапагандуе пэсымізм і няверу ў адраджэнне беларускай мовы і культуры ў БССР і такім чынам садзейнічае ўмацаванью сярод насельніцтва пачуцьця польскага патэрналізму, маўляў, для беларусаў—каталікоў адзіны ратунак у Польшчы, яе мове і культуры. Такія “ідэі” дзейсна падтрымоўваюць польскія публіцысты ў ПНР, асабліва каталіцкія, якія ў апошнім часе дайшлі да высновы, што “простая” мова падвіленскіх беларусаў — гэта ня што іншае як абеларушчаная старадаўняя польская мова.

Згаданыя абумоўленыні плюс уласная слабасць і недасьведчанасць пакуль што не дазволілі кіраўніцтву ТБК выпрацаваць адназначную палітычную лінію. Некаторыя яго сябры арыентуюцца на стратэгічнае супрацоўніцтва зь літоўцамі, а іншыя ўсё яшчэ чакаюць нейкай міласціны ад палякаў. Дайшло ўжо нават да таго, што некаторыя члены Рады ТБК публічна адмежаваліся ад члена той жа Рады, які падтрымаў пратэст літоўскіх грамадзкіх арганізацый, накіраваны на спыненне процілітоўскіх выступленьняў газеты “Czerwony Sztandar” (Czerwony Sztandar. 13.04.1989). Тым часам пасля майскіх перамоў “Саюдзісу”⁷ з прадстаўнікамі апазыцыі ў Варшаве літоўскі палякі пачалі тактычна пераарыентоўвацца — адыходзіць ад процілітоўскага “Единства”⁸ і, пакуль што нясьмелала, шукаць прымірэння з “Саюдзісам”. А нашыя дзяячы апынуліся, далікатна кажучы, у нецікавым становішчы. Пажадаем ім хоць разумных высноваў.

Друкуюцца паводле: Кантакт. 1989. № 2.

⁵ Маецца на ўвазе артыкул Андрэя Сыціпанава пад назвай “Штурм на «Тутэйшых», апубліканы 23 студзеня 1989 г. у “Вечерних новостях”. Публікаваўся як адказ на апубліканы перад гэтым у той жа газэце ліст, аўтар якога абураўся распараджэннем намесніка старшыні літоўскага Дзяржкамітту па статыстыцы З. Купцявічу ўносіць на ўсесаюзным перапісе насельніцтва ў перапісныя анкеты назыву нацыянальнасці “тутэйшы”, а мовы — “простая”. Адказваючы свайму апанэнту і становічыся на бок З. Купцявічу, А. Сыціпанаў (які называўся беларусам) казаў пра штучнасць т.зв. “польскасці” на Віленшчыне, сцьвярджанаочы:

Гісторыя ня ведае ніякіх перасяленняў польскіх сялян на землі Літвы і Беларусі. Сюды прыяжджалі высокаадукаваныя езуіты эмісары, чыноўнікі і іншыя прадстаўнікі інтэлігенцыі, і яны ніколі не мянялі назыву “паляк” на назыву “тутэйшы”. На Віленшчыне, як і на іншых землях Беларусі і Літвы, не было палякаў—аўтахтонаў.

⁶ “Czerwony Sztandar” (“Чырвоны сцяг”) — штодзённая польскамоўная газэта, якая выходзіла ў Вільні з 1953 г. у якасці афіцыйнага органа ЦК камуністычнай партыі Літвы (КПЛ). У 1992 г. зъмяніла назыву на “Kurier Wilecki” і з'яўляеца органам Саюзу палякаў у Літве. — А.П.

⁷ “Саюдзіс” (ад літ. Sajūdis (“Рух”)) — літоўскі грамадзка—палітычны рух, які быў створаны ў чэрвені 1988 г. і ўзначаліў у 1988—1990 г. працэс аднаўлення незалежнасці Літвы. Яго старшынём быў Вітаўтас Ландсбергіс. — А.П.

⁸ Арганізація “Единства” была асноўнай арганізацыяй, вакол якой у 1989—1991 г. гуртаваліся праціўнікі выхаду Літвы з складу СССР. Яе лідэрам быў Валер Іваноў. — А.П.

Непакорная Вера

Набліжаецца дзясятая гадавіна съмерці Веры Карчоўскай (дзявочае прозывішча Матэйчук, зь першага сужонства — Маслоўская) — адной з пачынальнікаў беларускага школьніцтва на Беласточчыне, незалежнай і рэвалюцыйнай дзяячкі, герайні палітычнага працэсу 45-ці беларусаў у Беластоку (1923 г.), паэтэсы, якая выступала пад псэўданімамі “Мурашка”, “Вера Мурашка”, “Беларуская Мурашка”. З гэтай нагоды і для ўшанаванья памяці нашай выдатнай зямлячкі прапануецца ўвазе чытачоў яе кароткі біяграфічны нарыс.

Бацька Веры, Ігнат Матэйчук, паходзіў зь вёскі Агароднічкі Дайлідзкай гміны, а маці, Ганна Вішнеўская, — з Супрасль. Гісторыя матчынага прозывішча незвычайная: дзед Веры, усім вядомы як Мікола Вішнеўскі, у сапраўднасці называўся Міхал Даманоўскі, аб чым толькі пры съмерці сказаў сваёй сям'і. У маладосці ён уцёк ад прыгоннага пана, пасяліўся ў Супрасль і доўга жыў тут пад фальшивым прозывішчам. Памёр на пачатку нашага стагодзьдзя ў 96-гадовым узроўніце, пакідаючы ў спадчыну ўнучкы Веры свае непакорныя гены.

Вера Матэйчук нарадзілася 24 сакавіка 1896 г. у Супрасль і толькі на другім—трэцім годзе жыцця пераехала ў Агароднічкі, аднак, паводле мэтрыкі, месцам яе нараджэння лічыцца ня Супрасль, а вёска Агароднічкі, відаць, з той прычыны, што яна была месцам пастаяннага пражывання яе бацькоў. Тут яны мелі свае чатыры дзесяціны і дзясятак дзяцей. У такіх умовах Ігнат Матэйчук быў вымушаны шукаць дадатковых заработкаў, між іншымі выконваў розныя будаўнічыя замовы Супрасльскага манастыра.

Пачатковую адукацыю Вера атрымала ў Агароднічках і Супрасльскай школе для дзяўчат. Паводле вобразнага апісання Міколы Гайдука, Вера вучылася дасканала. На стаўнікі рaiлі ёй паступаць вучыцца далей. Але яна даведалася, што на гэта бацька павінен прадаць карову... И замест сесыці за школьнную лаўку давялося ёй пайсыці “лапаць ніці” ў фабрыцы Цытрана. Хутка прывычылася фаху і пачала працаваць. Аднойчы жанчыны—работніцы забаставалі, патрабавалі лепшых умоў працы ды вышэйшых заробкаў. Вера ня толькі прыняла ўдзел у забастоўцы, але нават стала на яе чале. Аднак знайшліся штрайкбрэхеры, забастоўка правалілася, і Цытран выгнаў Веру з работы... Пасьля ёй удалося паступіць пакаёўкай да сям'і Ёгана Марушэўскага — немца, упраўніка маёмасцімі супрасльскага фабрыканта Бухгольца. Хоць працы было многа і плацілі марна, але Вера была шчаслівая: яна паступіла экстэрнам у Сьвіслацкую настаўніцкую сэмінарью.

Днямі працавала, начамі вучылася, а калі наступаў час экзаменацыйнай сэсіі, Ігнат Матэйчук запрагаў коніка і вёз дачушку на Каралёў Мост, Гарадок, Ялоўку ў Сьвіслач. Два дні трэсльіся на калдобінах, перакусвалі абы—чым. И было дзеля чаго: Вера заўсёды паспяхова здавала экзамэны. Але калі ў 1914 г. выпеставаны ў мірах дыплём настаўніцы быў ужо на руках, выбухла сусветная вайна; дастаць працу ў школе не ўдалося, прыйшлося сядзець без работы¹.

Пасьля адступлення расейскіх войск, у канцы 1915 г. нямецкія акупацыйныя ўлады абвясцілі новыя правілы дзейнасці школаў на захопленых землях Расейскай імперыі. У прыватнасці, пастанаўлялася, што школьнія заняткі павінны адбывацца на роднай мове насельніцтва. Так пайстала магчымасць арганізацыі беларускіх школаў. Прыкладна праз год — 16 кастрычніка 1916 г. — была адкрыта ў Сьвіслачы першая беларуская настаўніцкая сэмінарыя. Кіраваў ёю дырэктар Бэндзеха з Сылезіі, а беларускую мову выкладаў Баляслав Пачобка — аўтар выдадзенай у пачатку 1916 г. першай “Граматыкі беларускай мовы”².

¹ Гайдук М. З горда ўзнятым чалом // Ніва. 1978. 30 ліпеня.

Нягледзячы на розныя недахопы пэдагагічнага характару і цяжкасці ваенага часу, Сьвіслецкая сэмінарыя адыграла істотную ролю ў развіцці беларускага школьніцтва на Беласточчыне і Гарадзеншчыне. На працягу свайгі двухгадовай дзеянасьці (да 5 лістапада 1918 г.) 144 настаўнікі прыйшлі тут некалькімесячную падрыхтоўку, сярод якіх, акрамя Веры Матэйчук, было шмат моладзі зь Беласточчыны, між іншым, Вера Рожка — настаўніца зь вёскі Студзянкі, Вольга Скаўронская зь Беластоку, Вольга Гофман зь Бельску, Аляксандар і Канстанцін Валкавыцкія з—пад Нараўкі.

Восеньню 1917 г. усе яны атрымалі накіраваныні да працы ў беларускія народныя школы, якіх тады на Беласточчыне адкрылася некалькі дзясяткаў. Паколькі раён Беластоку быў лепш забясьпечаны настаўнікамі, Веру Матэйчук накіравалі ў вёску Грабавец Арлянскай гміны, дзе яна арганізавала беларускую школу. Працавала там два гады, пакідаючы ў памяці вучняў найлепшыя ўспаміны. Адзін з іх, Хілімон Барташук, не забываў сваю настаўніцу да яе позніяй старасці, наведваў яе, пісаў лісты.

Падзеяй, якая ў значнай меры абумовіла далейшы лёс Веры, быў яе ўдзел у настаўніцкім курсе, які адбываўся ў жніўні 1919 г. у Вільні. Курсам кіраваў лідэр тагачаснай Народнай партыі Янка Станкевіч, які выкладаў беларускую мову і ўжо тады “славіўся” сваім наватарствам у галіне мовазнаўства. Першыя крокі ў галіне гісторыі беларускай літаратуры ставіў тут Максім Гарэцкі, гісторыю выкладаў Вацлаў Ластоўскі — вядомы дзяяч Партыі беларускіх сацыялістаў—рэвалюцыянэраў, пазнейшы старшыня эмігранцкага ўраду БНР у Коўне і сакратар Беларускай акадэміі навук у Менску.

На памяткавай фатаграмме, якая беражліва захоўвалася Верай да яе апошніх дзён, прадстаўлены здымкі з прэзывішчамі 109 курсантаў — настаўнікаў з розных мясцовасцяў Беларусі, сярод іх Веру Матэйчук, яе сястры Жэні і спомненай беластачанкі Вольгі Скаўронской. Паводле съведчанья Веры, курс быў ня толькі месцам павышэння пэдагагічных кваліфікацыяў, але таксама своеасаблівой школай грамадзкіх дзяячоў. Значную прапагандысцкую дзеянасьць праяўлялі тут эсэры (Ластоўскі, Дуж—Душэўскі і іншыя), народнікі, хадэкі. Усе гэтыя партыі імкнуліся паширыць свае ўплывы сярод настаўнікаў, з чым спалучалі спадзяваныні на паширыэнне сваіх уплывуў сярод насельніцтва.

Веру пачягнуў радыкалізм эсэраўскай ідэалёгіі. Пасля заканчэння віленскага курсу на працягу 1919/20 школьнага году настаўнічала на Меншчыне, была школьнім інструктарам на Барысаўскі і Дзісенскі паветы. У Менску пазнаёмілася з многімі тагачаснымі дзяячамі, між іншым, Вацлавам Іваноўскім, Палутай Бадуновай і Леапольдам Родзевічам. Сваім ідэйным настаўнікам Веру лічыла Палуту Бадунову, пад уплывам якой напісала свой першы верш “Ідзі!”, надрукаваны 27 чэрвеня 1920 г. у менскай газэце “Беларусь”².

У гэтых час (12 лютага 1920 г.) Вера выйшла замуж за Ўладзіслава Маслоўскага — беларуса з Віленшчыны, капітана польскай арміі, які неўзабаве загінуў на фронце.

У канцы 1920 г. Вера Маслоўская вяртаецца ў родныя Агароднічкі з заданнем стварыць на тэрыторыі Беластоцкага, Бельскага, Сакольскага паветаў падпольную паўстанчую арганізацыю. Кіраваю ёю ўрад Ластоўскага, які ў той час знаходзіўся ў Коўне. Ад-

² “Граматыка...” Б. Пачобкі і ў той час, і пасля сустракалася з нэгатыўнай ацэнкай беларускай грамадзкасці. У зьмешчанай у траўні 1918 г. адмысловай “Справаўдачы камісіі Беларускага навуковага таварыства ў Вільні” адзначалася, што “праз усю кніжку чырвонаю ніткаю праходзіць тэндэнцыя да пальшчэння беларускай мовы”. Пазней жа вядомы беларускі мовазнаўца Я. Лёсік пісаў:

Гэтая спроба напісаць граматыку беларускай мовы ня мела ніякага значэння. Аўтар яе ня ведаў ні беларускую мову, ні граматыкі наогул. Ён... прыступіў да складання граматыкі зусім не падгатаваны да гэтага работы, без належнае асвяты, без граматычных ведаў. Яго работа адразу—ж супстрэла справядлівую ацэнку ды так і загінула, нікому невядомая. — А.П.

³ Штодзённая палітычна-эканамічна і літаратурная газэта “Беларусь” выдавалася ў акупаваным паліакамі Менску з каstryчніка 1919 г. па ліпень 1920 г. У 1919 г. рэдактарам—выдаўцом газэты была Ядвіга Лупэвіч, у 1920 г. — Язэп Лёсік. — А.П.

туль паступалі на Беластроўчыну інструкцыі, грошы, літаратура. Месцам кансьпірацыйных контактаў быў літоўскі пагранічны гарадок Мерач, дзе знаходзіўся беларускі партызанскі штаб. Туды час ад часу выяжджаля Вера і кур'ер арганізацыі — Жэня Матэйчук. Пад канец 1921 г. паўстанчая арганізацыя мела ўжо свае ячэйкі ва ўсіх паветах Беластроўчыны і Гарадзеншчыны, а ў раёне Белавескай пушчы — партызанскае злучэнне пад камандаваньнем ураджэнца вёскі Грабавец Германа Шыманюка (“Скамароха”).

Уз्�нікненне, характар і дзеянасць гэтага партызанскаага атраду ўсё яшчэ недастаткова вывучаны гісторыкамі. Так, напрыклад, у справаздачы зь беластоцкага “Працэсу 45-ці” (май 1923 г.) згадваецца, што “Скамароха” завэрбавала ў арганізацыю Маслоўская. Аднак жа яна сама ў размове з аўтарам гэтых радкоў (22 красавіка 1978 г.) заўважыла, што ў сапраўднасці гэтая справа не была такой адназначнай. Летам ці восеньню 1921 г. “Скамарох” прыехаў да Маслоўскай у Агароднічкі, дзе адбылася першая іх размова. Праўда, згадзіўся ён тады падпарадкованаца прадстаўляемай Маслоўскай паўстанчай арганізацыі, аднак не прыйшоў з пустымі рукамі: ужо тады ён выступаў як камандзір партызанскаага атраду, які разъмяшчаўся ў Белавескай пушчы. Такім чынам, не Маслоўская была ініцыяタрам стварэння атраду “Скамароха”, у сувязі з чым цяжка пагадзіцца з выказанынямі сучасных беларускіх гісторыкаў, што яго атрад быў створаны на падставе дырэктываў Мерачанскага штабу.

Не ўстаноўлена пакуль што і партыйная прыналежнасць “Скамароха”, на што звярнуў увагу У. Ладысеў⁴ (гл. яго: Старонкі мужнай барацьбы // Голос Радзімы. 1977. 8 снежня). Маслоўская лічыла яго беспартыйным, а некаторыя менскія гісторыкі — эсэрам. Апубліканы ў гэтым выпуску “Беларускага календара” досьледы Васіля Петручука паказваюць, што сваякі і супрацоўнікі “Скамароха” лічылі яго камуністам і прапагандыстам савецкай улады.

У верасні 1921 г. з ініцыятывы Ластоўскага ў Празе адбывалася Ўсебеларуская нацыянальна-палітычная нарада для абмеркавання беларускага пытання, якое стварылася пасля заключэння Рыскага міру і падзелу Беларусі на дзіве часткі. У нарадзе ўдзельнічала і Вера Маслоўская як дэлегат ад Беластроўчыны і Гарадзеншчыны (ехала ў Прагу з пашпартам БНР празь Літву, Балтыйскае мора і Нямеччыну). У Празе праславілася як аўтар рэзалюцыі аб змаганьні за ўз্যяднанье ўсіх беларускіх земляў, якая была прынята супраць праекту згодніцкай рэзалюцыі Паўла Алексюка⁵. Варта заўважыць, што праская нарада не ўхваліла паствуятаў аб запачаткаваньні ўзброенай барацьбы, аднак рэкамэндавала працягваць адпаведную падрыхтоўку да такога змаганьня.

Праская нарада выклікала значны рэзананс у Польшчы. Заварушыліся журналісты і паліцыя. У выніку, пасля вяртання Маслоўской на радзіму яе поле дзеянасці хутка пачало звужацца. У сінезні 1921 г. у падпольную арганізацыю быў засланы правакатар, жыхар Саколкі Эдуард Лянкевіч⁶, які здабыў давер Маслоўскай, дзякуючы чаму змог глыбока пранікнуць у шэрагі кансьпіратараў. У сакавіку 1923 г. 43 падпольшчыкі з Маслоўскай на чале апынуліся за кратамі беластоцкай турмы⁷. Да адказнасці прыцягваліся таксама С. Баран і С. Якавюк, якія як паслы ў польскі сойм пакуль што карысталіся недатыкальнасцю⁸.

Восем дзён, ад 14 да 22 мая 1923 г., адбывалася расправа ў Беластроцкім акруговым судзе, вядомая ў гісторыі як “Працэс 45-ці”. Цэнтральныя яго фігурай была 27-гадовая Вера Маслоўская, якую абвінавачвалі ў тым, што: арганізавала і кіравала падпольнай арганізацыі, удзельнічала ў праскай канфэрэнцыі, супрацоўнічала зь беларускім штабам у

⁴ Ладысеў Уладзімер (нар. 1940) — беларускі гісторык, у асноўным дасьледуе гісторыю Заходняй Беларусі ў складзе міжваеннай Польшчы. — А.П.

⁵ Аляксюк Павал (1892 — пасля 1931) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч палянафільскай арыентацыі. — А.П.

⁶ Лянкевіч Эдуард (пс. Сокал). Падчас разгляду “Працэсу 45-ці” ў апэляцыйным судзе ў Варшаве ў 1924 г. съведка Рамуальд Зямкевіч паказаў, што бачыў Э. Лянкевіча ў 1919 г. у Менску, дзе той працаваў памочнікам камісара большавіцкай міліцыі. У сінезні 1921 г. быў залучаны ў беларускую падпольную арганізацыю і, магчыма, нават выконваў абавязкі беларускага падпольнага камісара Сакольскага па-

Мерачы, адкуль атрымоўвала сродкі на кансьпірацыйную дзейнасць, і, урэшце, агітавала і злучала членаў арганізацыі.

Вось некалькі вытрымкаў з карэспандэнцкай справаздачы з судовай расправы:

...Маслоўская гаворыць па–беларуску. Прывзнаеца, што прыймала самы актыўны ўдзел у арганізацыі, каб злучыць у адно цэлае ўсе часткі падзеленай Беларусі, аднак у гэтым віноўнай сябе ня лічыць. Гэта не праступленне, а аваязак кожнага патрыёта перад ягонай бацькаўшчынай, ці гэта будзе беларус, паляк, ці хто–небудзь іншы... Маслоўская падробна і горача, зь пераконваючай праўдзівасцю, гаворыць аб tym працэсе, які прывёў яе — скромную работніцу на ніве асьветы роднага народу — на шлях рэвалюцыйнай барацьбы. На маладую Польскую рэспубліку беларускі народ ускладаў такія надзеі, так ахвотна і радасна верыла беларуская інтэлігенцыя абяцанкам першых правадыроў Польшчы пасъля яе ўваскравшэння! Але ўсе гэтыя чаканыні былі ашуканы, ад гэтай веры не засталося, бадай, нічога... У часе нямецкай акупацыі беларуская нацыянальная школа расла і разъвівалася. З прыходам палякаў адразу стала адчувацца, у гэтай дарагой і важнай для беларускага народу галіне, неаб'язынімая варожасць Польшчы. Палітыка Польшчы імкнулася забіць тую самую душу беларускага народу — яго жывую мову...

Аб сваёй дзейнасці **Маслоўская гаворыць:**

...Сапраўды была галоўным і адзіным арганізаторам руху. Праца наша чыстая, ідэйная, ніякага шпіёнства на карысць Літвы арганізацыя не вяла, ніякіх складаў аружжа ў нас не было... Не адмаўляюся, што ў далейшым аружжа магло быць патрэбным, але мы ўсё яшчэ верылі, што Польшча нас зразумее, што ня стане нас ніштожыць як нацыянальнасць, што ня трэба будзе брацца за аружжа...⁹

Лягічныя аргумэнты падсуднай **Маслоўской** перакрыжаваліся з лёгікай абаронцаў польскай дзяржавы. Таму праクурор, які, магчыма, у глыбіні душы падзяляў яе маральную пазыцыю, ня мог з пункту гледжання інтарэсу сваёй дзяржавы ацаніць дзейнасць гэтай маладой дзяўчыны інакш як найбольшае злачынства і пасъядлоўна патрабаваў пажыццёвой катаргі¹⁰.

Усё ж на карысць праクурора трэба сказаць наступнае: Вера не прыцягвалася да непасрэднай адказнасці за дзеяньні атраду “Скамароха”, якія адбываліся пасъля яе арышту. Як бачым, уся яе “віна” не была большай, чым тых польскіх патрыётаў, якія звыш сотні гадоў змагаліся за ўзъяднаную і незалежную айчыну. На гэтую акаличнасць спасылаўся абаронца **Маслоўской**, генэрал Бабянскі¹¹, сказаўшы наступнае:

Калі мы так цэнім наш уласны гонар і бацькаўшчыну, дык і ў іх таксама ёсьць свой гонар і бацькаўшчына... Калісі Польшча ўмела рабіць усіх сваіх грамадзян польскім патрыётамі, нягледзячы на іхнюю нацыянальнасць, а радзіму — блізкай і дарагой... Але тады Польшча ўмела

вету. Дзякуючы ягоным паказанням польская паліцыя выйшла на сълед беларускага падпольля на Гарадзеншчыне. У “Працэсе 45–ци” ў Беластоку браў удзел у якасці съведкі авінавачаныня. Такую ж ролю адыгрываў у “Працэсе 72–х” у Горадні ў 1925 г. Пазней працаўаў у якасці агента польскай паліцыі ў Горадні. — *А.П.*

⁷ Арышты беларускіх дзяячоў адбываліся зь лютага па чэрвень 1922 г. Вера **Маслоўская** была арыштаваная ў сакавіку. — *А.П.*

⁸ Пасъля арышту **Маслоўской** актыўізвалася дзейнасць атраду “Скамароха”, між іншым, уnoch з 28 на 29 красавіка 1922 г. адбылася акцыя на пастарунак паліціі ў Кляшчэлях. У палове траўня была разьбіта база атраду ў Белавескай пушчы. Ад жніўня да сінёжня 1922 г. выдаваўся часопіс “Беларускі партызан”, рэдактарам якога значыўся “Скамарох”. Пазней (1923 г.) ён уцёк у СССР. Да 1929 г. быў дырэктарам абутковай фабрыкі ў Гомелі. Далейшы лёс невядомы. — *А.П.*

⁹ Працэс 45–ци беларусаў у Беластоку. Вільня, 1923. С. 28—30.

рабіць гэта толькі для шляхты... Цяпер жа Польша павінна ўмець рабіць тое самае для ўсяго народу. І вось ад таго, ці змога калі–колечы зрабіць гэта новая Польша, залежыць безумоўна існаванье яе самой. Гэты прыгавор, паны судзьдзі, ваш прыгавор у першым палітычным нацыянальным працэсе пакажа перши раз як і колькі ўдаеца Польшчы гэтае ўменыне. Ваш прыгавор безварункова будзе мець гістарычнае значэнне. Можна сказаць, што тымі карамі съмерці, тымі вечнымі катаргамі, якіх дамагаеца ад вас пракурор, можна дабіцца толькі паглыбленяня няяўсці¹².

Гэты прагноз генэрала Бабянскага аказаўся трапным: якраз у той час рыхтаваўся ўладамі міжваеннай Польшчы палітычны працэс у Горадні і беластоцкі суд відавочна не лічыў магчымым выступаць супраць агульнай плыні дзяржаўной палітыкі. У выніку, за замах на тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы Вера Маслоўская была прыгаворана да шасцігадовага турэмнага зняволеня.

Пакаранье адбывала ў беластоцкай турме, варшаўскай “Сэрбіі”¹³ і, урэшце, зноў у Беластоку. Вялікую маральную падтрымку зняволенай Веры і яе таварышам аказвала беларуская грамадзкасць, у прыватнасці, актыў створанай летам 1922 г. Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі (БРА)¹⁴. Першы адгукнуўся Леапольд Родзевіч, які прысьвяціў Маслоўской свой верш “Начны съветагляд”¹⁵.

Неўзабаве, 19 ліпеня 1923 г. ён пісаў маці Веры, Ганыне Матэйчук, у Агароднічкі:

Паважаная пані! Выдавецства беларускай газэты “Наш Сыцяг” просіць Вас не адмовіцца прыслать нам па ніжэй пададзенаму адресу фатаграфію Вашай герайчнай дачкі Веры. Калі маеце яе рукапісы, як верши, апавяданыні ці іншае, дык таксама просім прыслать заказной аплатай на наш рахунак. Вельмі пажадана было б мець хоць бы кароткае жыццёапісанье п. Веры. Нецяр-

¹⁰ Адносна пазыцыі пракурора на Беластоцкім працэсе захавалася съведчанье вядомага беларускага культурна-асветнага дзяяча і па сумяшчальніцтве агента польскае дэфэнзывы Рамуальда Зямкевіча, які браў удзел у працэсе ў якасці съведкі. Зусім не сымпатызуючы падсудным, Зямкевіч, тым ня менш, пісаў у сваім адмысловым рапарце ў II аддзел Генэральнаага штабу:

Пракурор Камінскі спосабам спытванья съведкаў, прыстраснасцю і няяўсцю да левых партыйяў і няпольскіх нацыянальнасцяў паказаў сябе перш за ўсё як зачтуты эндэк. Так яго ўсе бяз выключэння ў зале называлі.

Што датычыць паводзінаў на працэсе Веры Маслоўской, то Зямкевіч съведчыў:

Вера Маслоўская паводзіла сябе выключна добра і з годнасцю. На пытаньні заўсёды адказвала на выдатнай, чыстай, нават вытанчанай беларускай мове. Заўсёды ўсмешлівая, спакойная, бесклапотная, бязь цену робленай штучнасці, яна здабыла сымпаты і зычлівасць ня толькі публікі, але і судзьдзяў. Акрамя, вядома, пракурора. Бо той паставіна выводзіўся ёю і адвакатамі з раўнавагі. На абвінавачванье пракурора, што Маслоўская ў бандзе Шыманюка брала удзел у п'янстве і оргіях, падсудная з абурэннем кляймуе нізасць пракурора, які адзін з усіх намагаеца прыніці чалавечую годнасць адвінавачаных, прыпісваючы ім брудныя матывы і мэты, і засьведчвае, што пан пракурор штодзень папівае гарэлачку ці лікёры, а яны, беднякі, ледзьве раз на год маюць такое съвята. Калі пракурор дамагаўся кары бестэрміновай цяжкай турмы для Маслоўской, падсудная засміялася яму ў очы.

Крыніца: Чарнякевіч А., Пашкевіч А. Псіхалогія зрады: беларускі нацыянальны рух вачыма канфідэнта II аддзела польскага Генэральнаага штаба // ARCHE. 2005. № 6. С. 249.

¹¹ Варшаўскі адвакат Аляксандар Бабянскі (1853—1931), генэрал-лейтэнант і былы сябра расейскай Дзяржаўной думы, абараняў беларусаў на “Працэсе 45-ці” разам з віленскімі адвакатамі Тадэвушам Урублеўскім і Стэфанам Міцкевічам. Пазней ён быў адвакатам і на іншых судовых працэсах над беларускімі дзяячамі, у тым ліку і на т.зв. “Працэсе 56-ці” над лідэрамі Беларускай сялянска-работніцкай грамады.

¹² Працэс 45-ці беларусаў. С. 290.

¹³ “Сэрбіяй” называлася жаночае аддзяленыне варшаўскага турмы “Павяк”. — А.П.

¹⁴ Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыя (БРА) — нелегальная рэвалюцыйна-дэмакратычнае арганізацыя ў Заходній Беларусі, якая дзейнічала ў 1922—1923 г. Вылучылася з партыі беларускіх эсраў і падтрымлі-

пліва чакаю адказу. Пішыце па адрасу: Wilno, Wilecska 12 m. 6. Redakcja "Nasz Ісціа". Сакратар выдавецтва Л. Родзевіч¹⁶.

Няведамымі шляхамі, праз турэмныя краты дасылала Маслоўская на волю свае лісты і вершы. Сярод іх знайдзены верш, прысьвеченны органу БРА, "Вольны Сыцяг", які быў надрукаваны ў гэтай жа газэце 16 верасня 1923 г. Вершы Маслоўской у той час друкаваліся таксама ў расейскай газэце "Рассвет"¹⁷, якая выдавалася ў Амэрыцы. Праўдападобна, вынікам старанняў БРА і рэдакцыі "Рассвета" была матэрыяльная дапамога, якую зняволеным арганізавалі беларускія эмігранты ў Амэрыцы. У гэтай сувязі чарговы орган БРГ (БРА? — Рэд.) "Змаганьне"¹⁸ (1923. 19 сіненя) апублікаваў наступную карэспандэнцыю: "Мы, усе вязні па Беластоцкаму працэсу, шлём шчырую падзяку за памяць аб нас нашым братам — беларусам у Амэрыцы. Шлём з-за турэмных кратай сваё шчырае прывітанье ўсім працаўнікам—беларусам. Ад імя ўсіх вязніяў Вера Маслоўская".

За турэмнымі кратамі, цераз грыпсы¹⁹ і прыбіральшчыцу завязалася ў Веры Маслоўской знаёмства з Уладзімерам Карчэўскім зь вёскі Пухлы, таксама настаўнікам і палітычным вязнем, якое ператварылася ў вялікае кахранье. 6 чэрвеня 1927 г. абое выйшлі на волю, а 21 лістапада таго ж году ажаніліся. Аднак як былыя палітвязні ні Вера, ні Уладзімер працы ў школе не атрымалі. Сыпярша жылі ў Гайнавіцы, дзе Карчэўскі працаўваў на шкілідарным заводзе, а потым у Альпені на Палескі і ў Кодані над Бугам, дзе Уладзімер быў царкоўным псаломшчыкам, а Вера — арганізаторам мастацкай самадзейнасці (у Альпені ставілі, між іншым, Купалаву "Паўлінку", ролю якой выконвала Вера). У гэтых час мяняецца харектар яе паэтычнай творчасці: замест рэвалюцыйнага патасу зъяўляецца лірыка і прыродаапісаныне.

Да настаўніцкай працы Вера з мужам вяртаюцца толькі пры савецкай уладзе. З восені 1939 г. працеваў ў Калантаях Ваўкавыскага павету, а летам 1940 г. вяртаюцца ў Агароднічкі. Тут арганізуецца беларускую няпоўную сярэднюю школу. У гэтай школе працеваў таксама ў часе нямецкай акупацыі (да Калядаў 1941 г.), а пазней, калі яўнае навучанье было забаронена, вучылі дзяцей таемна. Восенню 1943 г. зноў адкрываецца беларуская школа ў Агароднічках, у якой надалей працуе Карчэўскія.

У Агароднічках працеваала Вера і пасыля вайны, выкладаючы родную мову ў паралельных клясах з беларускай мовай навучанья. Аднак гэтая яе дзеяньніца была сольлю ў вачох падполья²⁰. У выніку яго тэрарыстычных дзеяньняў Вера была вымушана спыніць настаўніцкую працу ў Агароднічках і ў чэрвені 1946 г. выехала ў Жагань на Сылезіі. Тут арганізавала дзіцячы сад, якім кіравала пяць гадоў. У палове 1951 г. вярнулася ў Супрасль, дзе загадвала

вала сувязі з камуністамі. Лідэрамі БРА былі Язэп Лагіновіч, Арсень Канчэўскі, Леапольд Родзевіч і іншыя. У канцы 1923 г. арганізацыя сама распусцілася, увайшоўшы ў склад КПЗБ. — А.П.

¹⁵ Гэты верш быў надрукаваны ўжо 30 мая 1923 г. у віленскай газэце "Наша жыццё", за што газэту канфіскавалі. Пазней рукапіс верша Родзевіч выслалі ў Прагу, дзе Уладзімер Жылка яго надрукаваў у часопісе "Перавяслі" (1923. № 1. Лістапад—сіненя). У 1980 г. верш быў перадрукаваны ў беластоцкім альманаху "Белавежа III", на жаль, без ініцыяла Веры Маслоўской ("В.М."), якой Родзевіч прысьвяціў свой верш.

¹⁶ Туронак Ю. Забытая ліра Веры Мурашкі [С. 794—796 у гэтым выданні. — Рэд.] // Ніва. 05.03.1978. Тамсама некалькі вершаў Веры.

¹⁷ "Рассвет" — штодзённая газэта, якая выдавалася ў 1924—1940 г. расейскімі рабочымі арганізацыямі ЗША і Канады ў Чыкага і Нью-Ёрку. — А.П.

¹⁸ Газэта "Змаганьне" выходзіла з 28 каstryчніка 1923 г. па 31 студзеня 1924 г. пад рэдакцыяй Міколы Шылы. — А.П.

¹⁹ Грыпсамі зняволеныя польскіх турмаў называлі маленкія цыдулачкі, якімі яны абменьваліся паміж сабою. — А.П.

²⁰ Маецца на ўвазе пасылявавеннае польскае антыкамуністычнае падпольле. — А.П.

²¹ Ліга польскіх жанчын — масавая польская жаночая арганізацыя, якая вядзе сваю гісторыю ад 1913 г. За

гарадзкой бібліятэкай, працавала ў Лізе жанчын²¹, была выбрана раднай у беластоцкую Павятовую раду народовую. Зь верасня 1958 г. — на пэнсіі. Памерла 23 студзеня 1981 г. у Супрасльскім пашаваная на мясцовых могілках.

Да апошніх дзён Вера жыва цікаўлялася дзейнасцю беларускага грамадзка-культурнага таварыства, была пастаянным чытачом “Нівы” і “Беларускіх календароў”, удзельнікам Супрасльскага царкоўнага хору. Яе невялікае памяшканье было своеасаблівым цэнтрам, у якім панавала родная атмасфера, дзе можна было знайсьці беларускае друкаванае слова і атрымаць шмат звестак аб мінулым. Толькі ў апошнія гады жыцьця “адважылася” прадставіць нізку сваіх вершаў, якія апубліковаліся ў часопісе “Ніва” (1978. 5 сакавіка). З гэтага часу і пачалося “адкрыванье” Веры і яе цікавага жыцьцяпісу, які съмела можна называць калейдаскопам лёсаў нашай інтэлігенцыі, ужо амаль адыйшоўшага пакаленія зь яго імкненнямі, дасягненнямі і памылкамі, але заўсёды зь непахіснай верай у лепшую будучыню.

Друкунца паводле: Беларускі каляндар. Беласток: БГКТ, 1990.

часамі Польскай Народнай Рэспублікі насіла афіцыёзныхарактар. — А.П.